

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

6. A proto-hébertől a tiberiási héberig:
Történeti-összehasonlító nyelvészet 2 (családfák és hullámmodell)

2020. április 8.

Történeti nyelvészet (folytatás):

nyelvi családja rekonstrukciója

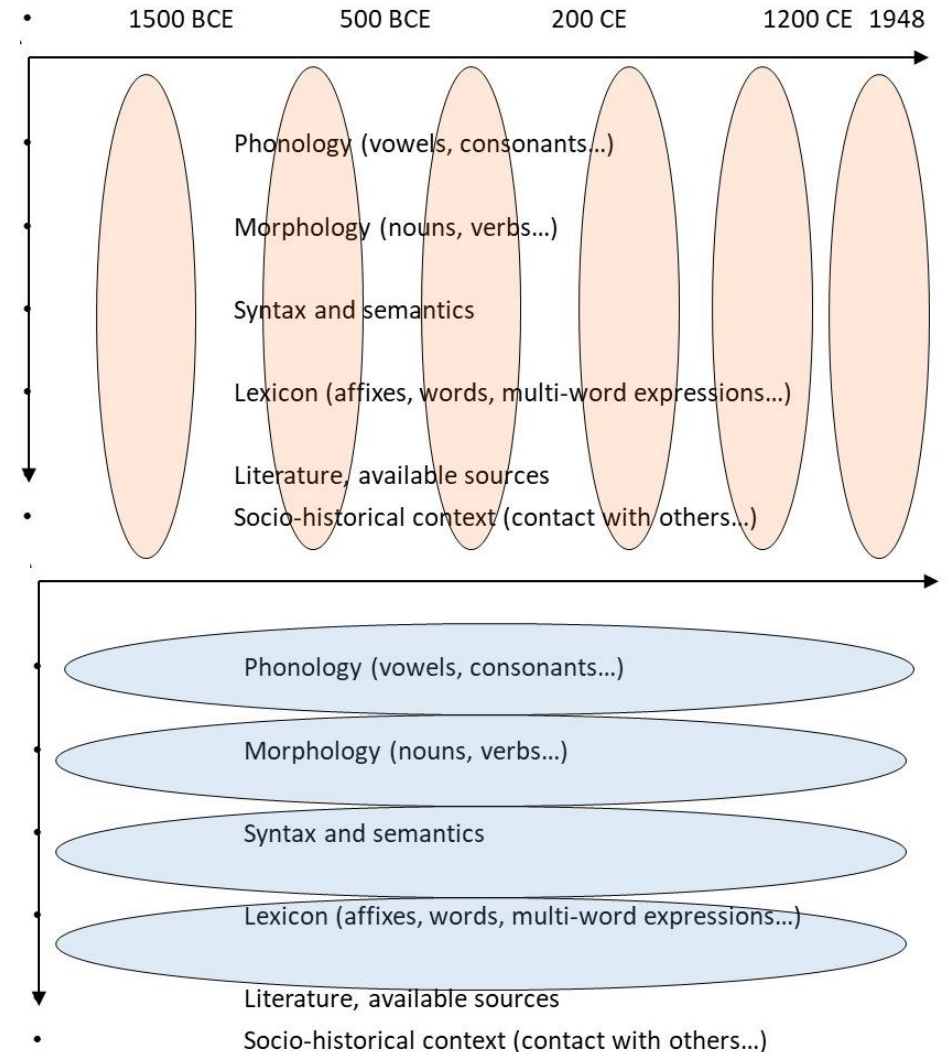
Két szemlélet a nyelvészetben

1. Szinkrón szemlélet:

nyelvtipológia, hasonlóság alapján
történi *klaszterelemzés*.

2. Diakrón szemlélet:

történeti narratíva a nyelvet beszélő populációk
sorozatos szétválásáról, a biológiai evolúció
(fajképződés) analógiájára.

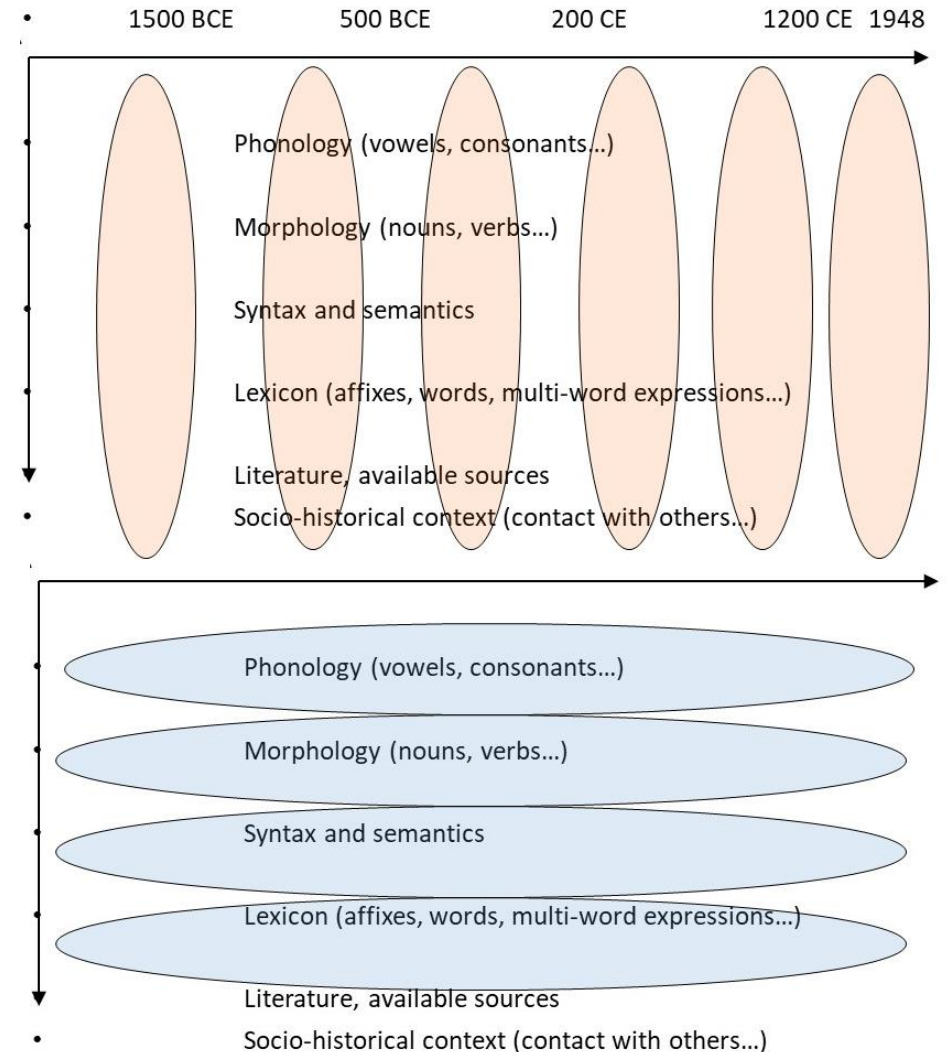
Két szemlélet a nyelvészetben

1. Szinkrón szemlélet:

nyelvtipológia, hasonlóság alapján
történi *klaszterelemzés*.

2. Diakrón szemlélet:

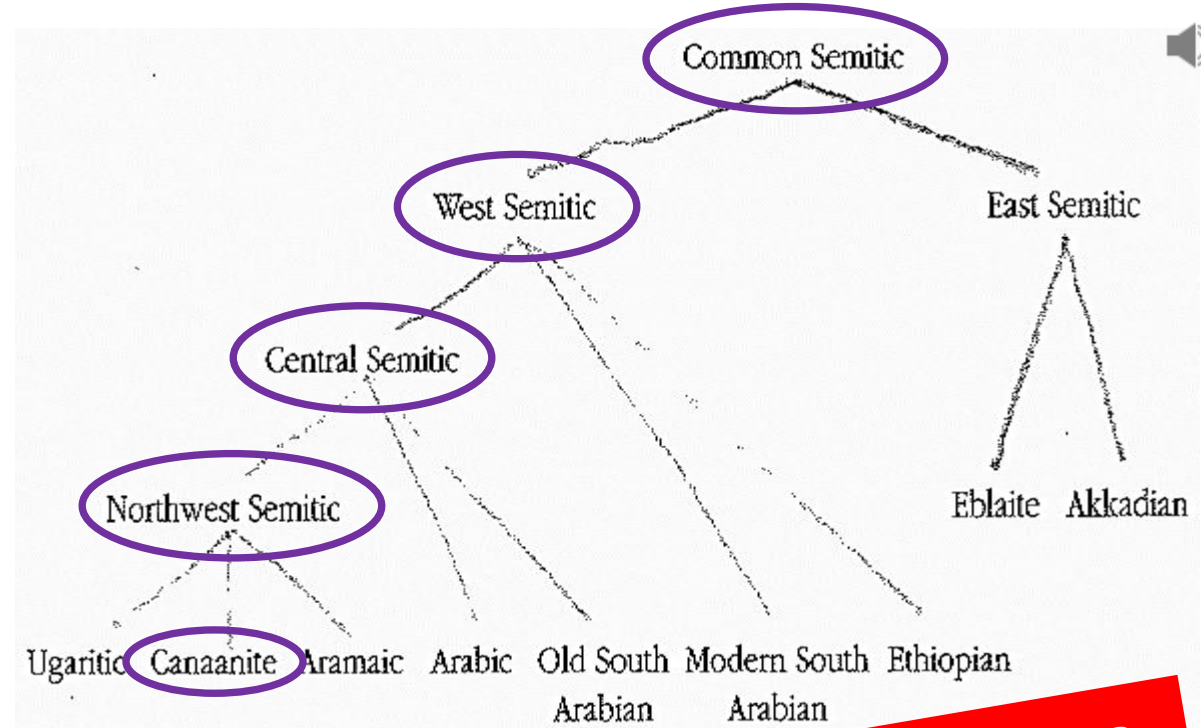
történeti narratíva a nyelvet beszélő populációk
sorozatos szétválásáról, a biológiai evolúció
(fajképződés) analógiájára.

Narratíva a nyelvészetben

- „Naiv családfamodell”:
  - a nyelvet beszélő nép fokozatos osztódása
  - Vö. fajképződés (ang. *speciation*) a biológiai evolúció során
- A sémi nyelvek családfája a héberre vonatkozóan a következő narratívát sugallja:

*Kezdetben vala a „proto-sémi nép/nyelv”,
a „proto-nyugati sémi nép/nyelv”,
a „proto-centrális sémi nép/nyelv”,
a „proto-északnyugati sémi nép/nyelv”,
a „proto-kánaánita nép/nyelv”,
a héber nép/nyelv.*

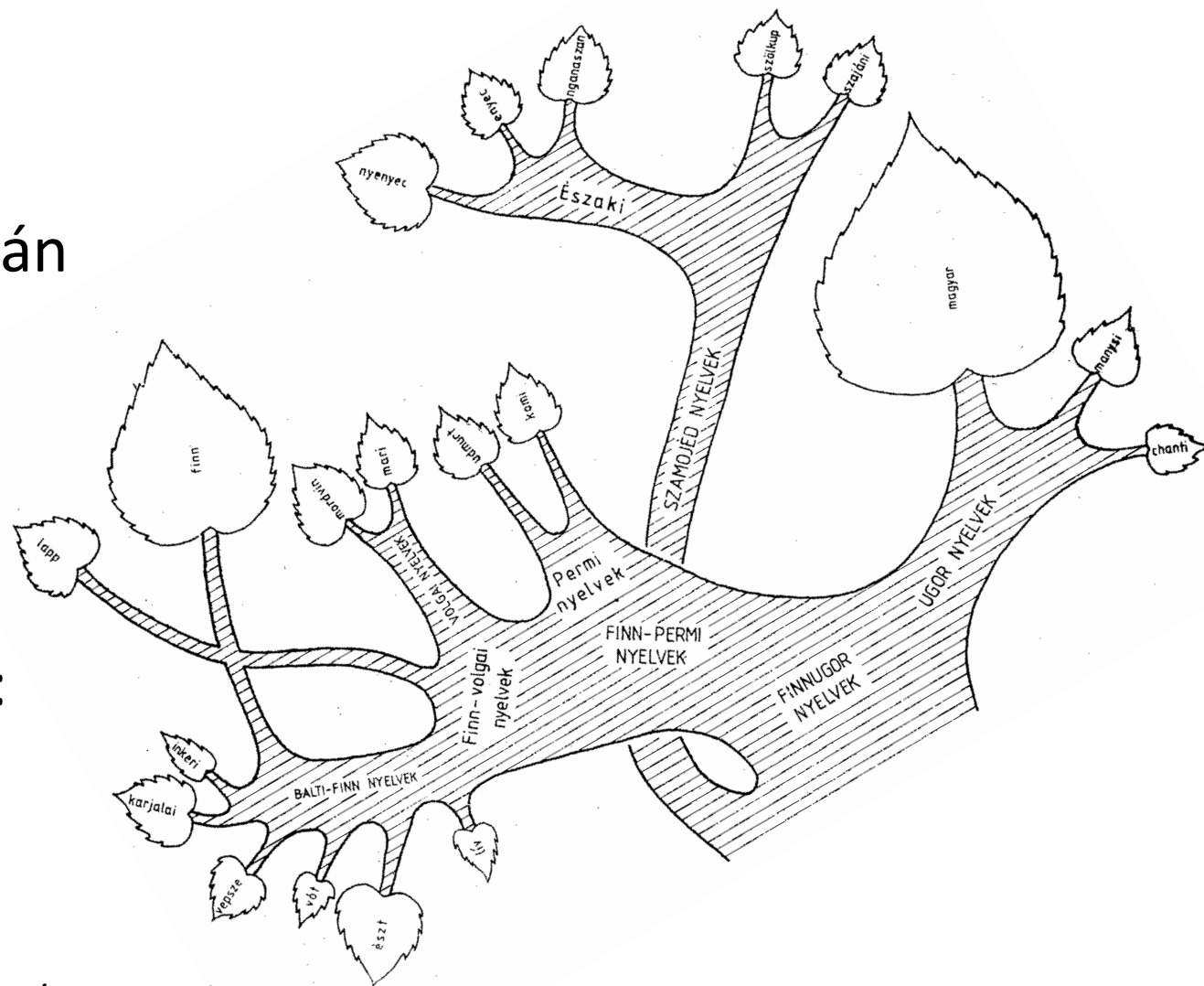

HOGY JUTUNK EL IDE?

*amelyből kivált
amelyből kivált
amelyből kivált
amelyből kivált*

Miről szól egy „családfa”?

- Szinkrón szemlélet: csoportosítás hasonlóság alapján
- Diakrón szemlélet: leszármazás narratíva
- „Nyelvek családfája” metafora:
  - Szülők (egy vagy több?)
  - Gyermek, testvérek?

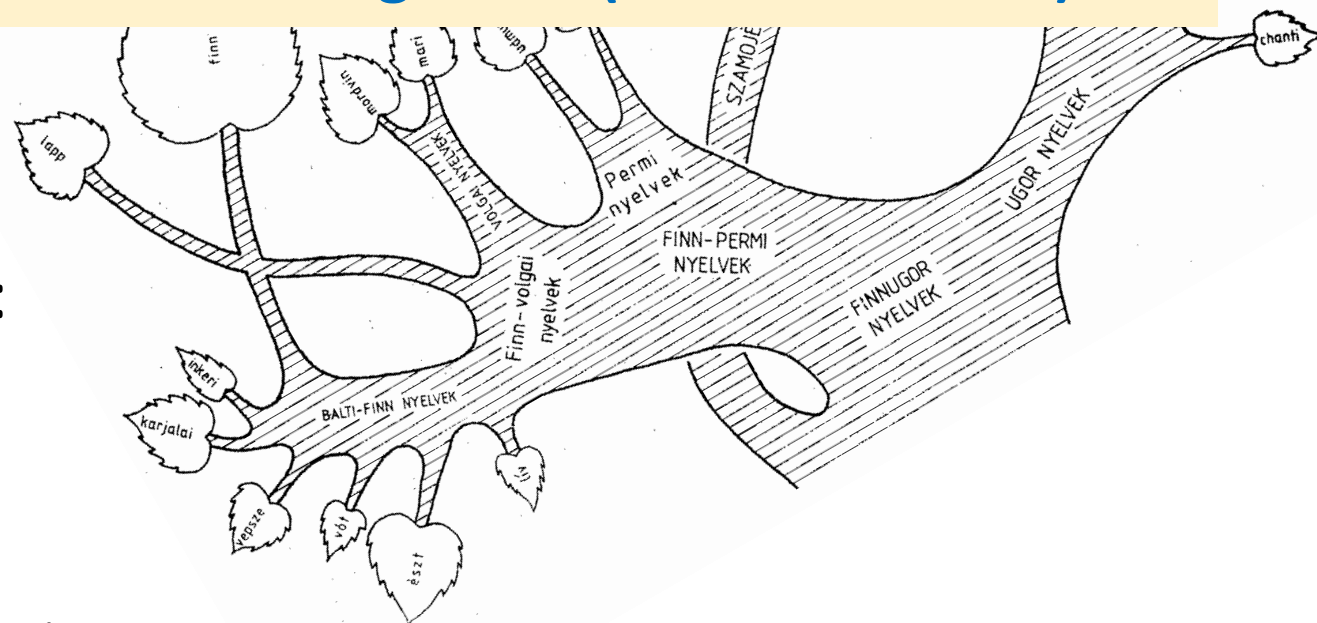

Miről szól egy „családfa”?

Ha az A, B,... nyelvek rokonok, akkor

- van egy **közös ősök**, amit szeretnénk (legalább részben) **rekonstruálni**;
- valamint a közös ősből valahogy kifejlődtek a leánynyelvek, és ezt a **fejlődést** is szeretnénk **megérteni (→ NARRATÍVA)**.

- Diakrón szemlélet:
leszármazás narratíva
- „Nyelvek családfája” metafora:
  - Szülők (egy vagy több?)
  - Gyermek, testvérek?

*Előző diasoron: hangkészlet,
szókészlet és morfológia
rekonstrukciója a közös ősből.*

Egy családfa felrajzolása

Ha az A, B,... nyelvek rokonok, akkor

- van egy **közös ősök**, amit szeretnénk (legalább részben) **rekonstruálni**;
- valamint a közös ősből valahogy kifejlődtek a leánynyelvek,
és ezt a **fejlődést** is szeretnénk **megérteni (→ NARRATÍVA)**.

Melyik családfa mondja el legvalószínűbb narratívát?

- Ockham borotvája: az a narratíva a valószínűbb, amelyik kevesebb feltevéssel él.
- Bizonyos nyelvi változások valószínűbbek, gyakoribbak, más változások kevésbé.

Legvalószínűtlenebb: ugyanaz a nyelvi jel (hangalak + jelentés v. funkció) egymástól függetlenül két nyelvben is megjelenik.

*Előző diasoron: hangkészlet,
szókészlet és morfológia
rekonstrukciója a közös ősből.*

Egy családfa felrajzolása

Ha az A, B,... nyelvek rokonok, akkor

- van egy **közös ősök**, amit szeretnénk (legalább részben) **rekonstruálni**;
- valamint a közös ősből valahogy kifejlődtek a leánynyelvek,
és ezt a **fejlődést** is szeretnénk **megérteni (→ NARRATÍVA)**.

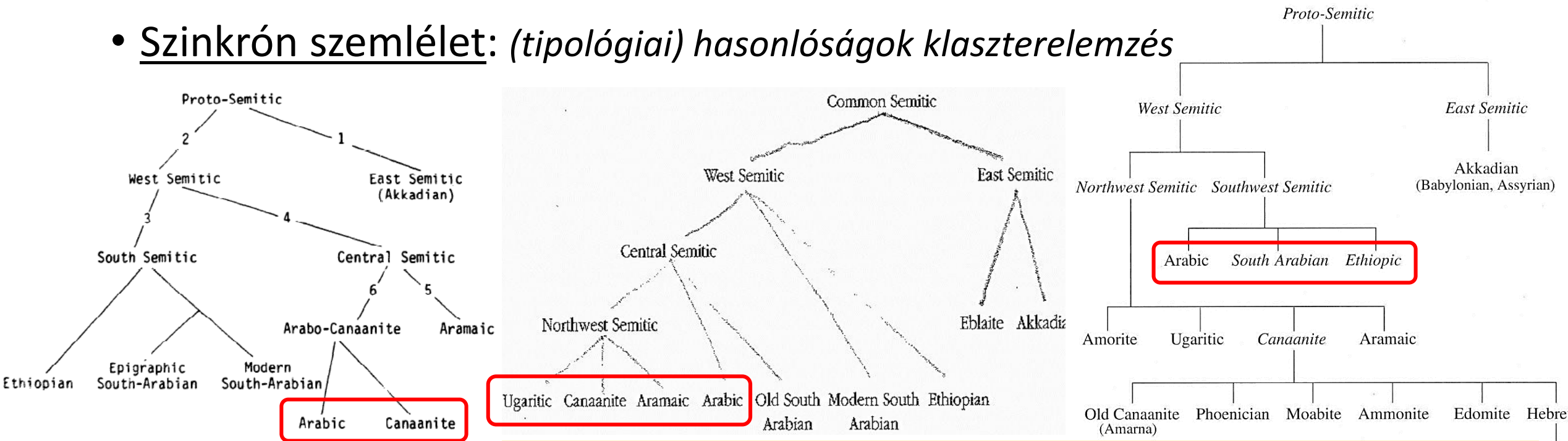
Melyik családfa mondja el legvalószínűbb narratívát?

- Ockham borotvája: az a narratíva a valószínűbb, amelyik kevesebb feltevéssel él.
- Bizonyos nyelvi változások valószínűbbek, gyakoribbak, más változások kevésbé.

Legvalószínűtlenebb: ugyanaz a nyelvi jel (hangalak + jelentés v. funkció) egymástól függetlenül két nyelvben is megjelenik.

Példa: az arab besorolása: észak vagy dél?

- Szinkrón szemlélet: (tipológiai) hasonlóságok klaszterelemzés

Arabban: van határozott névelő akárcsak a héberben

perf. Sg1: **-ku> -tu (> hb. -ti)*
akárcsak héberben, arámiban

van tört többesszám és **[p]>[f]*
akárcsak a déli sémi nyelvekben

- Diakrón szemlélet: Melyik narratíva a legvalószínűbb? Melyik megfigyelést kell fokozatos differenciálódásként magyaráznunk, és mire találunk más magyarázatot?

Családfamodell: összefoglalás

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Családfamodell

- Szinkrón nyelvészet: a családfa = tipológia
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

- Homogén kiindulási pontot feltételez.
- A családfán: mai, megfigyelt nyelvek + írott forrásokból ismert nyelvek + rekonstruált, hipotetikus nyelvek.
- Biológiai analógia (Darwin).
- Divergens, azaz szétágazó családfa („Ábrahám és Lót”).
- Nem feltételez későbbi interakciót a nyelvek között.

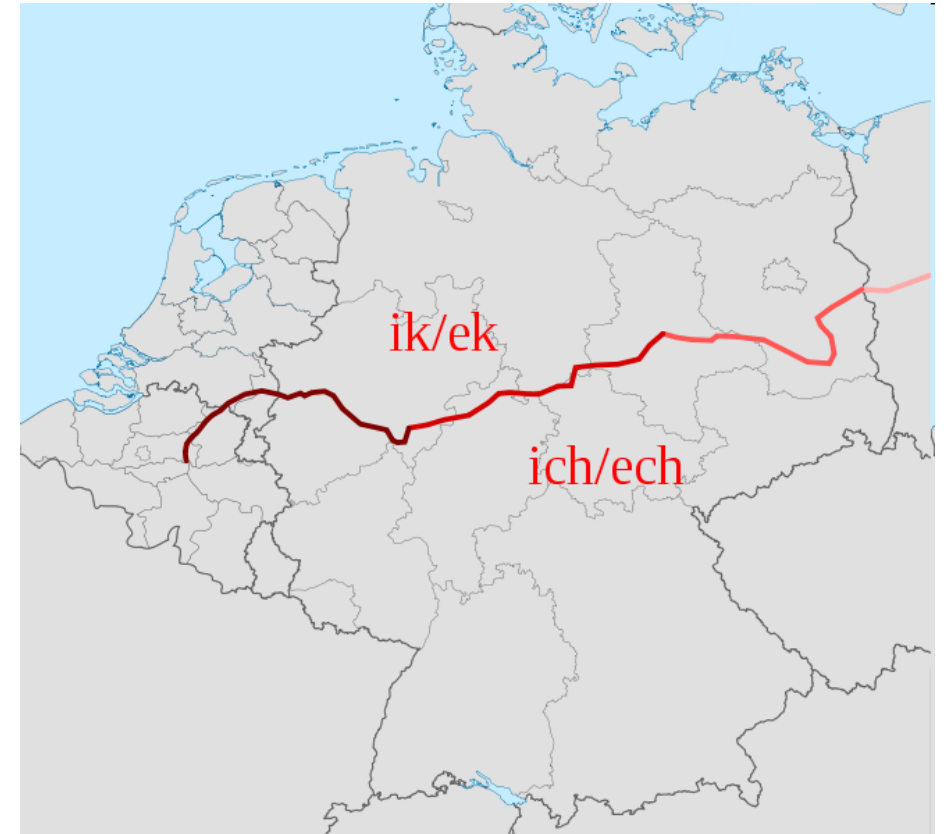
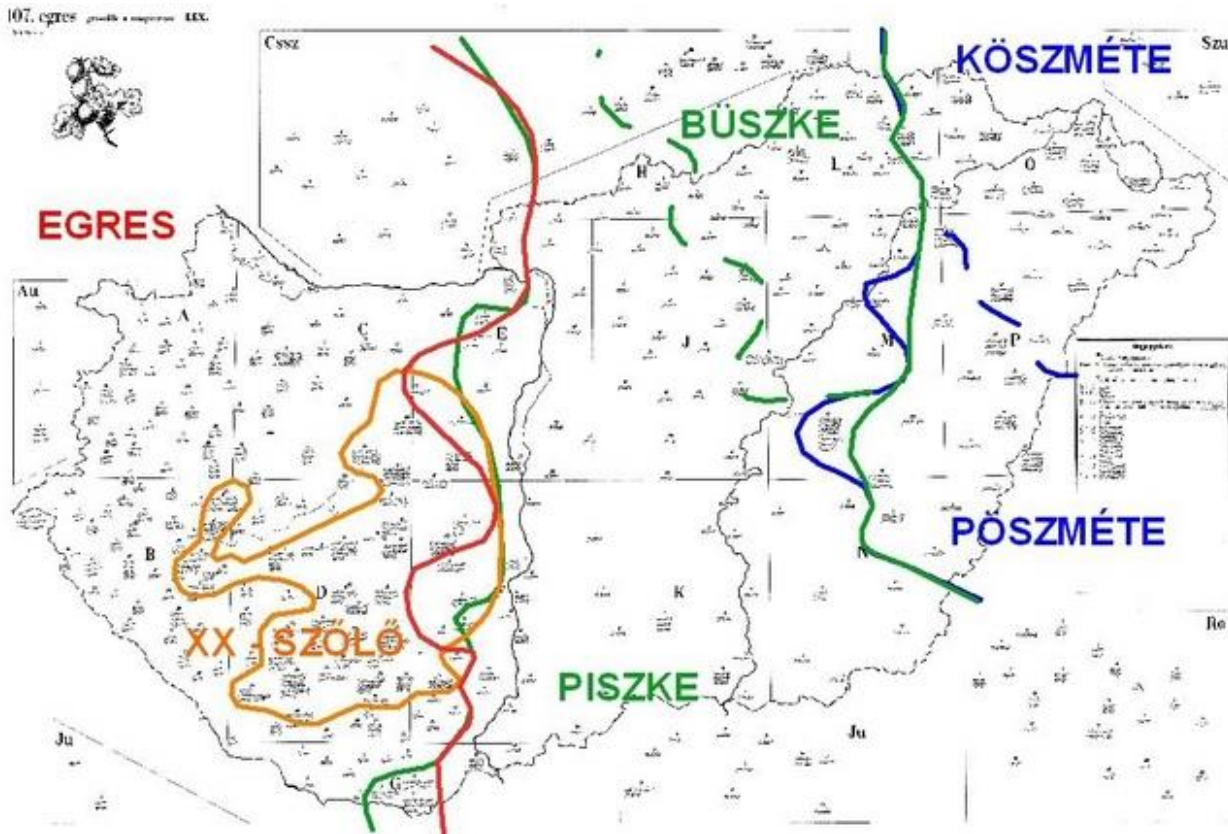

Az izoglosszáktól a családfáig

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

Családfa – néhány izoglossza

Előző diasoron:

	arab	arámi	héber	ugariti	akkád	geez
* <i>ā</i> >	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ō</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā / a</i>
* <i>t̄</i> >	<i>t̄</i>	<i>t</i>	<i>š</i>	<i>t̄</i>	<i>š</i>	<i>š / s</i>
főnévragozás	van	nincs	nincs	van	van	nincs
szuffixragozás Sg. 1	<i>-tu</i>	<i>-et</i>	<i>-ti</i>	-T	<i>-āku</i>	<i>-kū</i>
szuffixragozás Sg. 2m	<i>-ti</i>	<i>-t(ā)</i>	<i>-ta</i>	-T	<i>-āta</i>	<i>-ka</i>
szuffixragozás Sg. 2f	<i>-ta</i>	<i>-tī</i>	<i>-t</i>	-T	<i>-āti</i>	<i>-kī</i>
határozott főnév	<i>al-</i>	<i>-ā</i>	<i>ha-</i>	∅	∅	∅?
tört többes szám	van	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	van

fonológia

morfológia

- Hasonlóbb nyelvek közelebbi rokonok, de...
- ... a családfa egy történetet is elmesél.

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	* <i>ā</i> >
<i>Ugariti</i>	van	nem	<i>ā</i>
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	<i>ō</i>
<i>Héber</i>	nincs	igen	<i>ō</i>
<i>Arámi</i>	nincs	igen	<i>ā</i>

Mi a „helyes” csoportosítás:

vagy   ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve   vs.   héber és arámi,
                                  héber   és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv)   vs.   ugariti és arámi   ?

NE LAPOZZON!

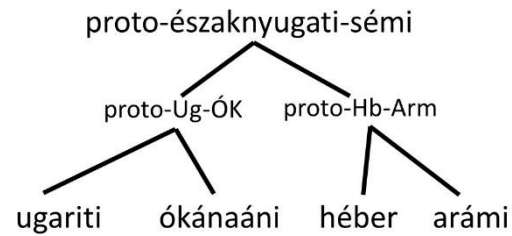

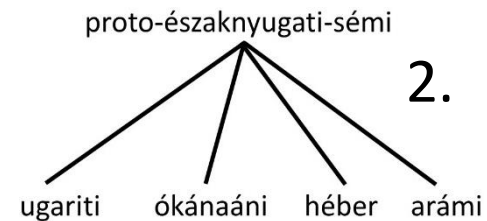
Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

Néhány lehetséges (de a tudomány által elvetett) narratíva a sok lehetőség közül:

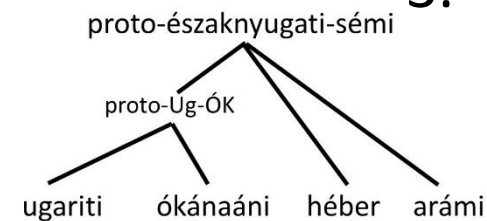
1. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, és a határozottságot sem jelölte. Ez a nyelv kettészakadt. Az egyik ágban, az ug. és az ÓK közös ősében, kialakult a főnévragozás. A másik ágban, a hb. és az arm. közös ősében, kialakult a határozottság jelölése. Majd mindkét ág egyik alágában, az ÓK-ban és a hb-ben – egymástól függetlenül – [ō] hanggá változott a protosémi *[ā].

2. A proto-ény-sémiben volt főnévragozás, a határozottságot jelölte. Ez a nyelv négy nyelvre szakadt, és a négy ág más és más irányba fejlődött tovább.

3. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, de a határozottságot jelölte. Három ágra szakadt. Az ÓK és az ug. közös ősében létrejött a főnévrag. és eltűnt a határozottság jelölése. Stb.

4. ...

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	* $\bar{a}$ >
<i>Ugariti</i>	van	nem	$\bar{a}$
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	$\bar{o}$
<i>Héber</i>	nincs	igen	$\bar{o}$
<i>Arámi</i>	nincs	igen	$\bar{a}$

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber ésarámi,
 vagy héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti ésarámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a * $\bar{a}$ > $\bar{o}$ hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	* $\bar{a}$ >
<i>Ugariti</i>	van	nem	$\bar{a}$
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	$\bar{o}$
<i>Héber</i>	nincs	igen	$\bar{o}$
<i>Arámi</i>	nincs	igen	$\bar{a}$

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve   vs.   héber és arámi,
 vagy   héber   és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv)   vs.   ugariti és arámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a * $\bar{a}$ > $\bar{o}$ hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Javasolt narratíva: A **tiberiasi héber** (= bibliai héber, ahogy azt a tiberiasi maszoréták által vokalizált szövegből ismerjük) és a *szamaritánus héber* (= ahogy a Tóra szamaritánus szövegvariánsát a szamaritánus közösség [ma] kiejti) közeli rokonok. **Közös ősök** a bibliai korban beszélt, de legalábbis irodalmi célra használt **történelmi héber**. Az arab jóval távolabbi **rokon**. A Sg 2f. végződés a három nyelv **közös ősében** -ti volt, a bibliai kor történelmi héberében már csak -t. A szamaritánus héberben talán arámi vagy arab **hatásra** lett ismét -ti.

A családfamodell határai: közös ős vagy kölcsönzés?

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás?

- Néha egyértelmű:
  - arab > IH *falafel*.
  - Standard Average European ~ IH *telefon*, arab *tilifūn*.
- Néha nagyon nem!
  - Arámi és RH –ūt képző? – közös ős? adatok eloszlása: arámi hatás a kései BH-ben.
  - Arámi és RH: az *infinitivus absolutus* eltűnése (háttérbe szorulása):
külső hatás katalizál belső fejlődést?
Valószínűségek: Id. a filogenetikai módszereknél.
 P (jelölt forma eltűnése egymástól függetlenül) < P (azonos morfolexikai innováció)
- PreCBH: arámi hatás vagy északnyugati sémi dialektuskontinuum?

A családfamodell határai

*Két nyelv közötti hasonlóság oka
persze mindig lehet a véletlen is.
De igyekszünk más magyarázatot
keresni, ha tudunk.*

- A nyelvek korát is vegyük figyelembe!
- A későbbi nyelvekben – hasonló folyamatok akár egymástól függetlenül is, vagy mert univerzális tendencia, vagy mert a hasonló nyelvek „belső logikája” ugyanazt kívánja:
  - ✓ hangtani kopás: például hangsúlytalan szótagokban univerzális jelenség;
  - ✓ a morfológiai paradigmák egyszerűsödése, analógiás hatások;
  - ✓ „nehéz” (univerzálisan „jelölt”, *marked*) fonémák eltűnése;
  - ✓ ...
- Lexikai és morfológiai innovációk egybeesése (hasonló hangalak hasonló jelentést vagy funkciót vesz fel) ritkán a véletlen műve: leginkább közös ős (→ családfamodell) vagy közös újítás (→ **hullámmodell**).

Történeti nyelvészet (folytatás):

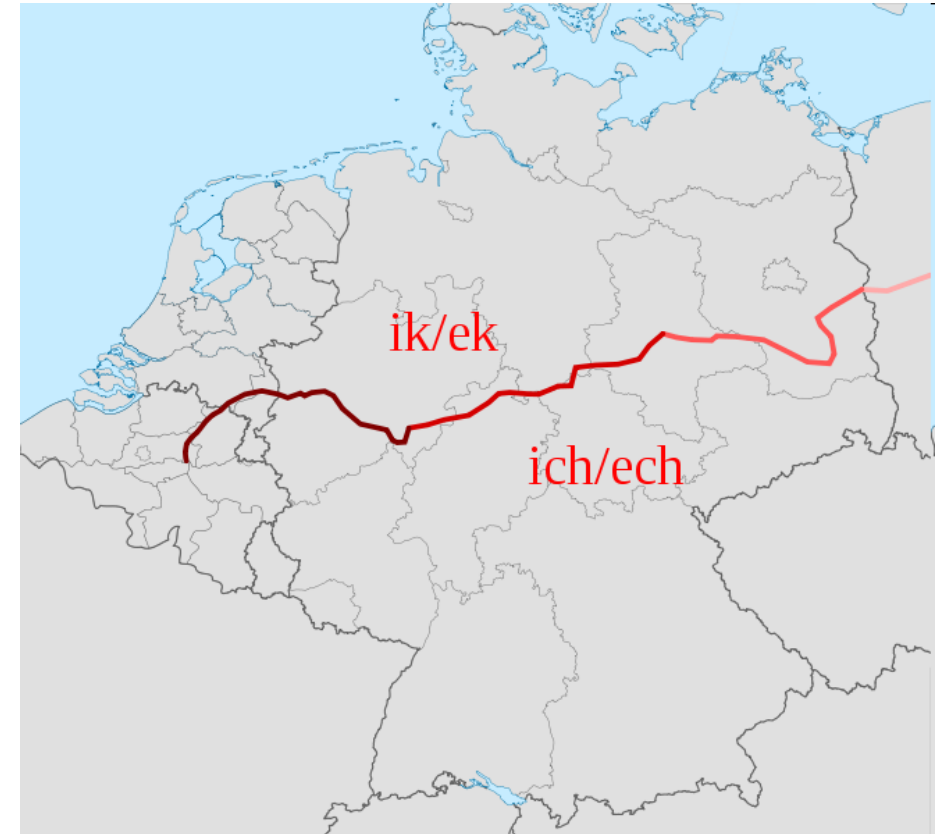
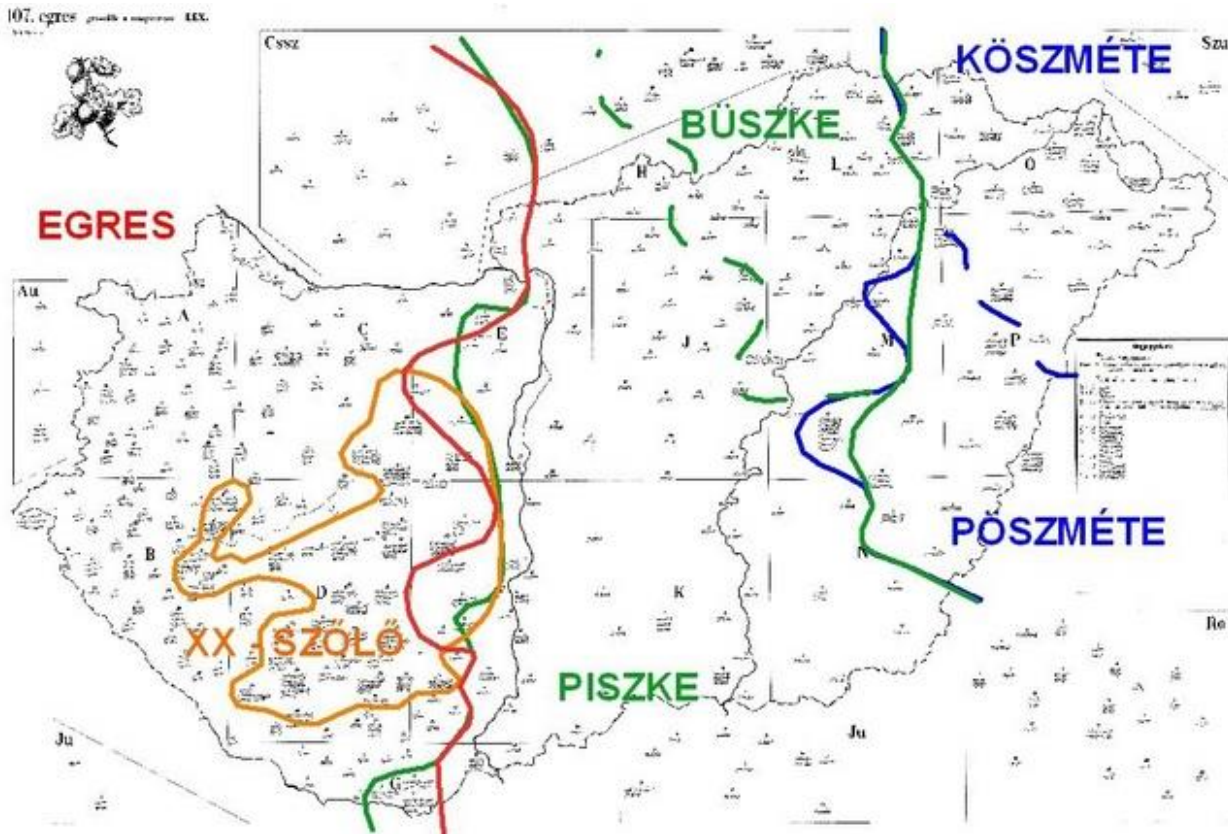
a hullámmodell

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

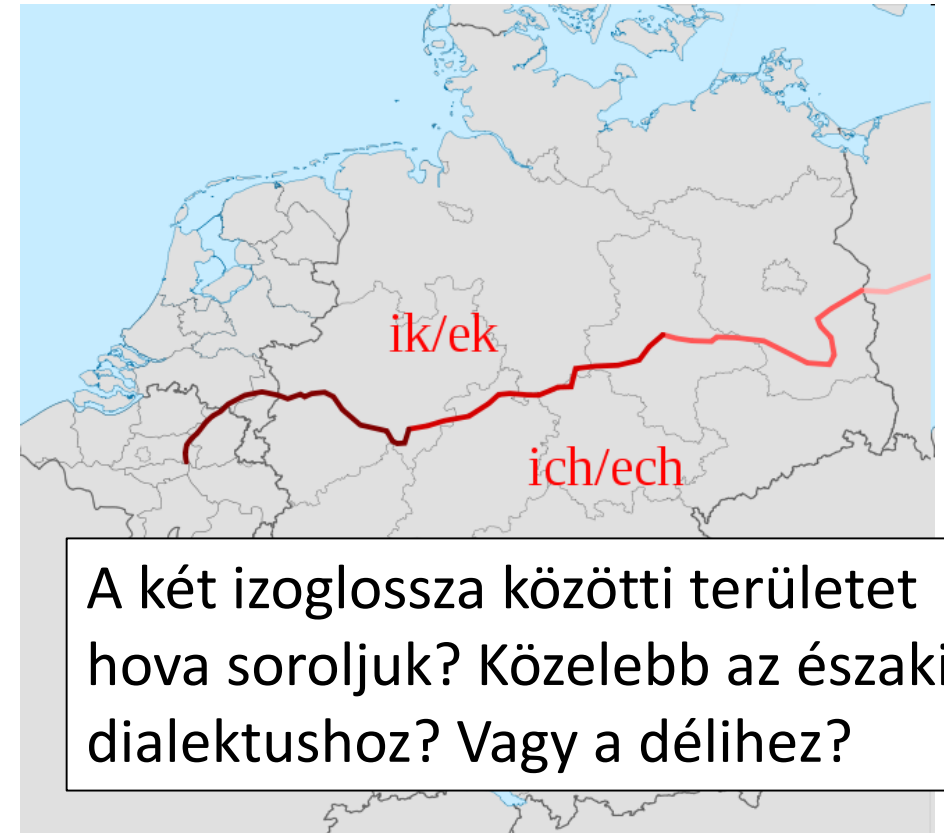

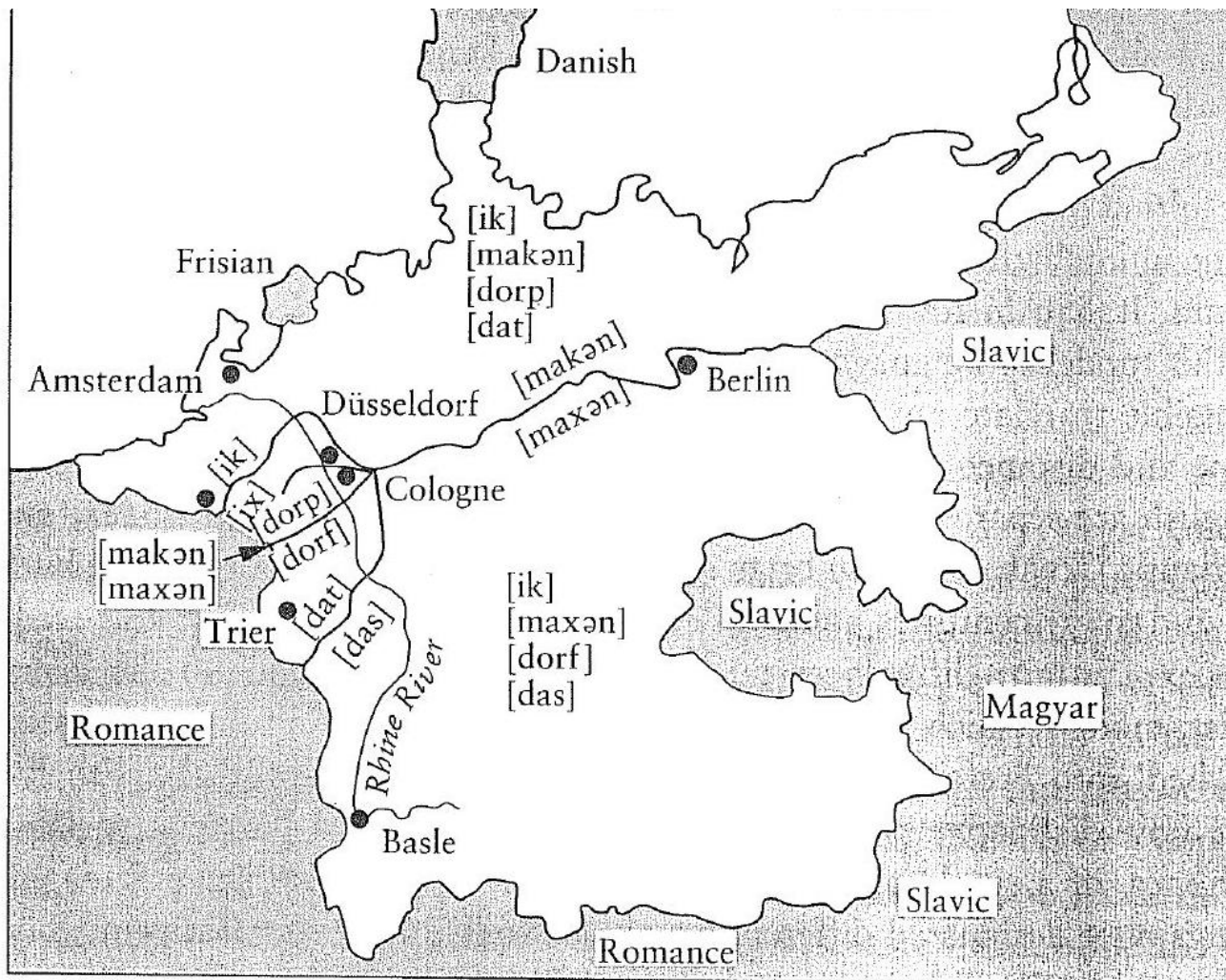

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

Historischer Verlauf der Benrather und Speyerer Linie bis 1945

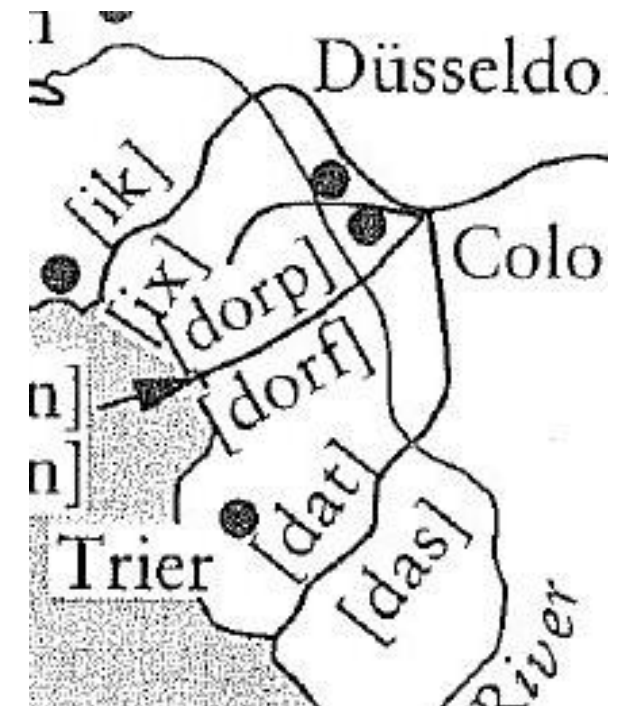

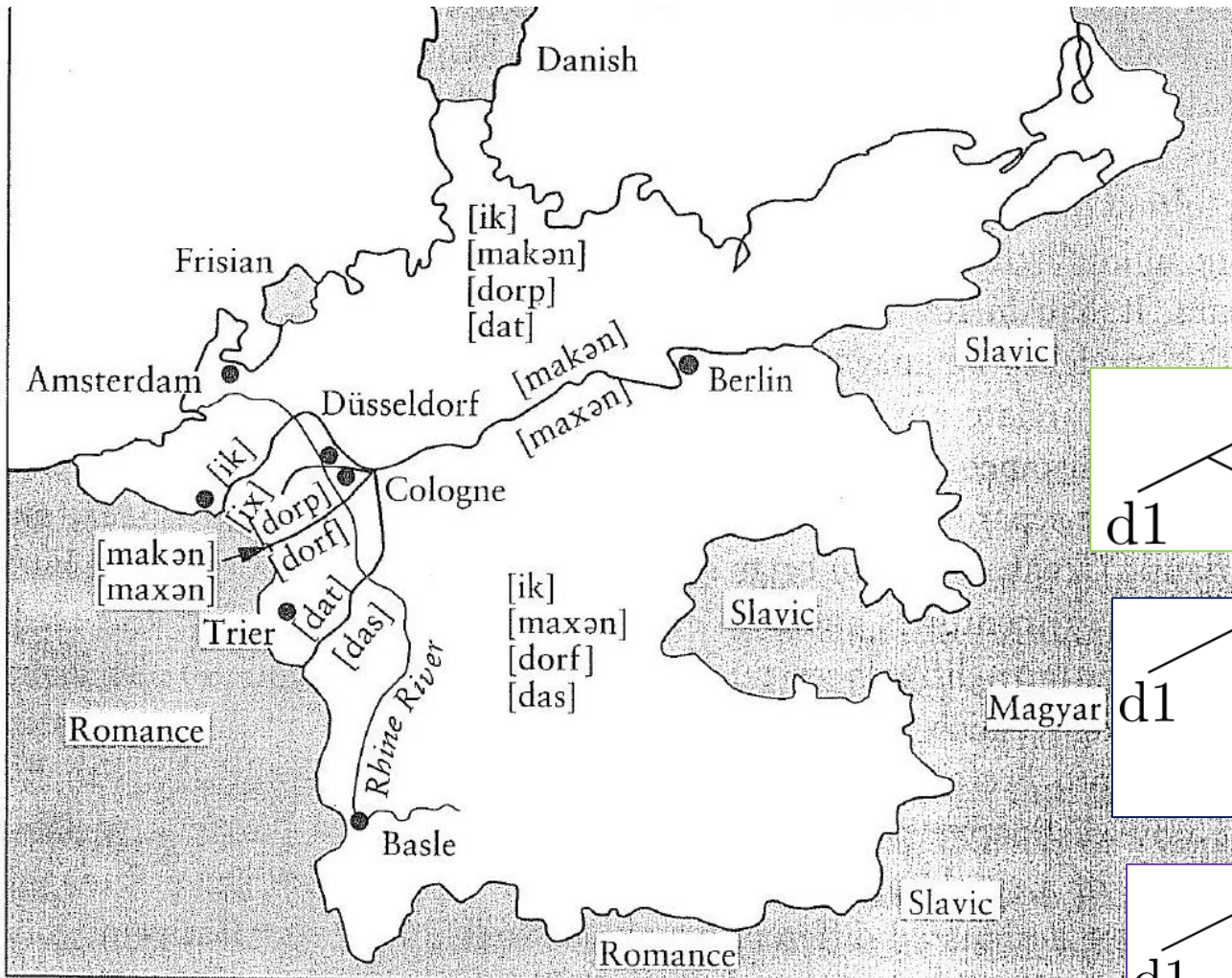
A rajnai legyező

Forrás:

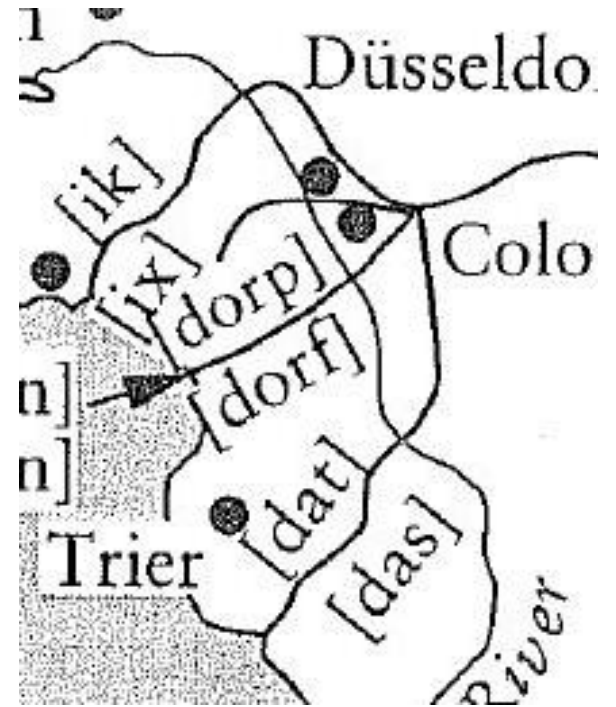
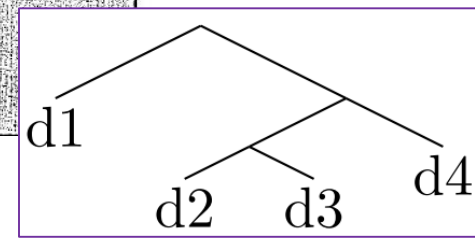
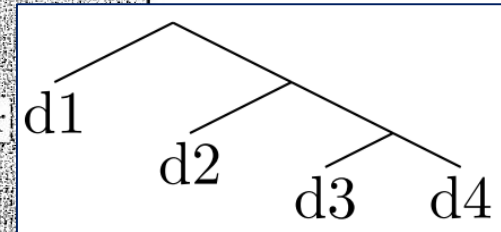
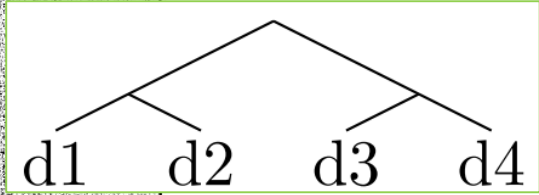
<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/DialectMaps/Europe/RhenishFan.JPG>

Családfát hogyan szerkesszünk? Melyik jegy szerint válasszuk szét a dialektusokat? A [t]~[s] szerint, a [p]~[f] szerint vagy a [k]~[x] szerint? Egyik megoldás sem jobb a többinél. Meggyőzőbb a hullámokról szóló narratíva.

Családfát hogyan szeresszünk? Melyik jegy szerint válasszuk szét a dialektusokat? A [t]~[s] szerint, a [p]~[f] szerint vagy a [k]~[x] szerint? Egyik megoldás sem jobb a többinél. Meggyőzőbb a hullámokról szóló narratíva.

A rajnai legyező

Forrás:

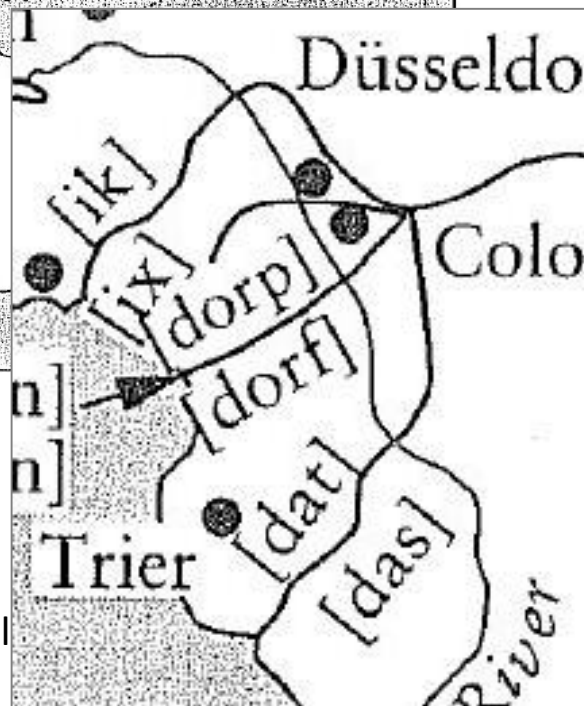
<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/DialectMaps/Europe/RhenishFan.JPG>

Az izoglosszák a térképen úgy néznek ki, mint a **hullámok** a víz felszínén.

Hangtani változás a középkorban:
 zöngétlen [zárhang] > [réshang].
 A jelenség a déli területekről indult,
 és hullámként terjedt észak felé,
 a Köln–Berlin-tengelyig. Azonban
 Köln-től nyugatra a képzési helytől
 függően ([t]>[s], [p]>[f], [k]>[x])
 különböző távolságokig jutott el.

A rajnai legyező

Forrás:

<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/Dial>

Dialektuskontinuum

Mi egy dialektus?

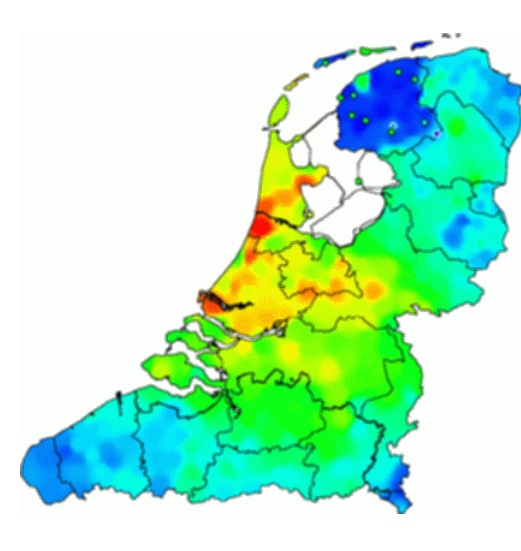
Fokozatos
átmenet:

Mesterségesen meghúzott
dialektushatárok:

Centrum és
periféria:

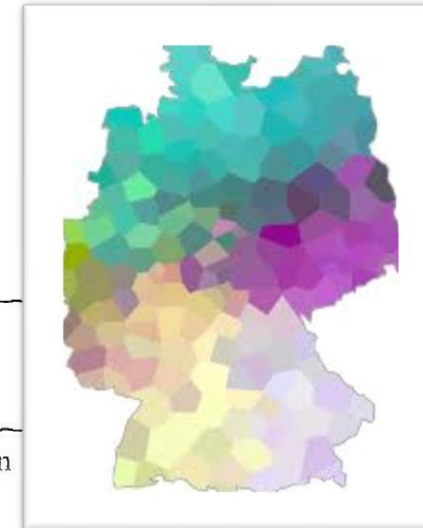
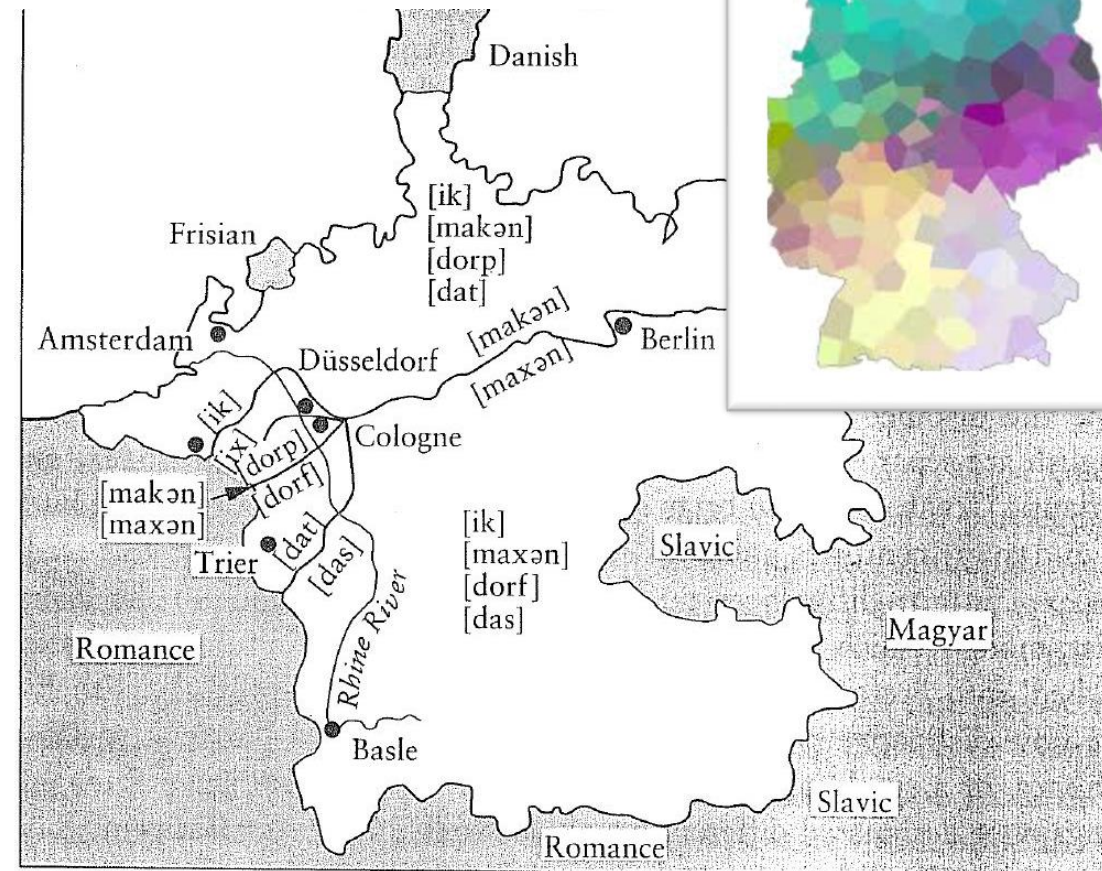
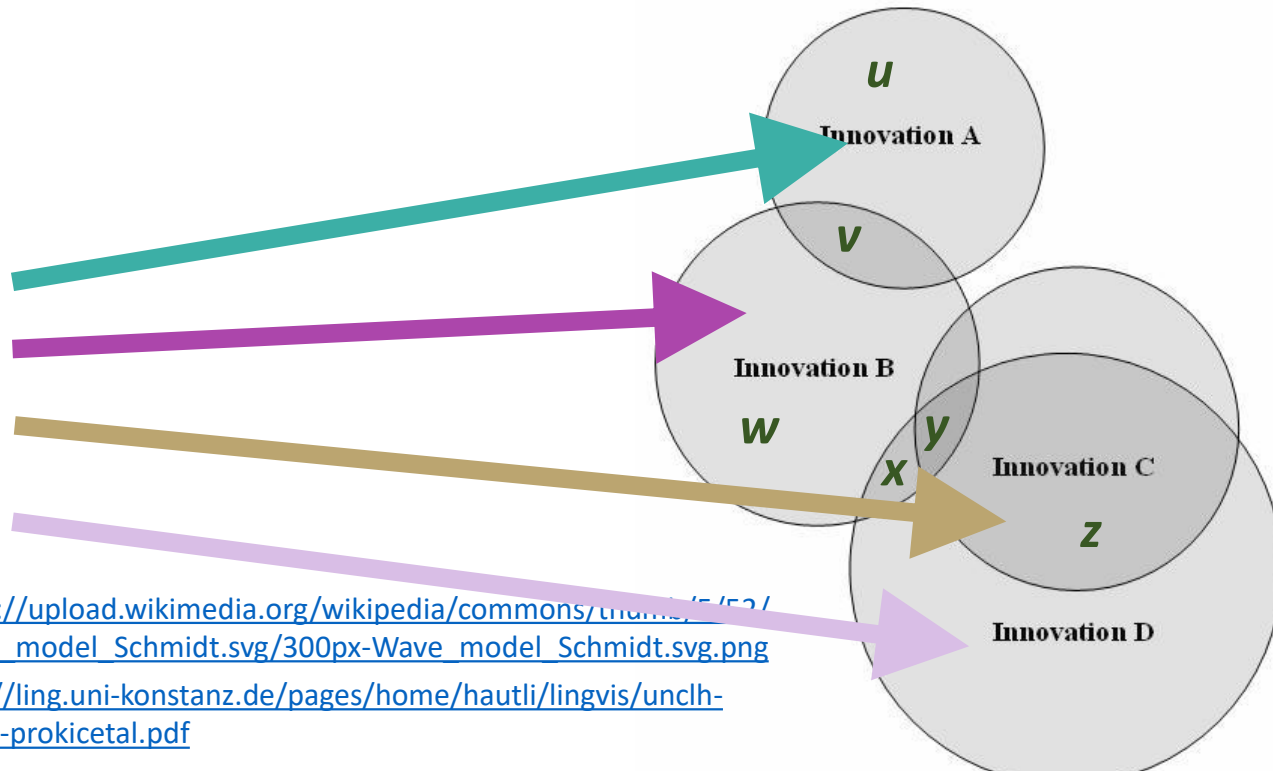

(Holland-flamand terület. Az illusztrációk forrása: Wilbert Heringa and John Nerbonne)

A hullámmodell: a családfamodell alternatívája

- Nyelvek közti kölcsönhatás a szétválás után is lehetséges!
- Dialektuskontinuum => hullámmodell:

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás? Néha egyértelmű, néha nagyon nem!

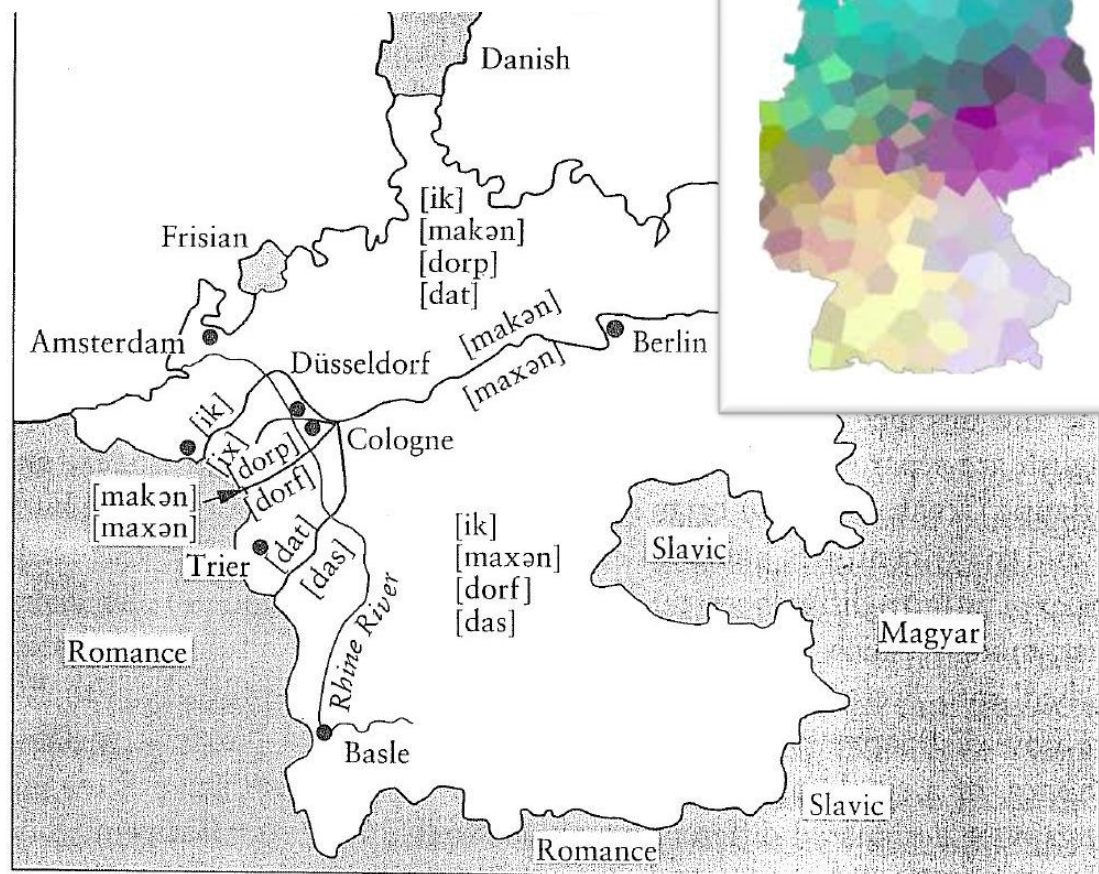
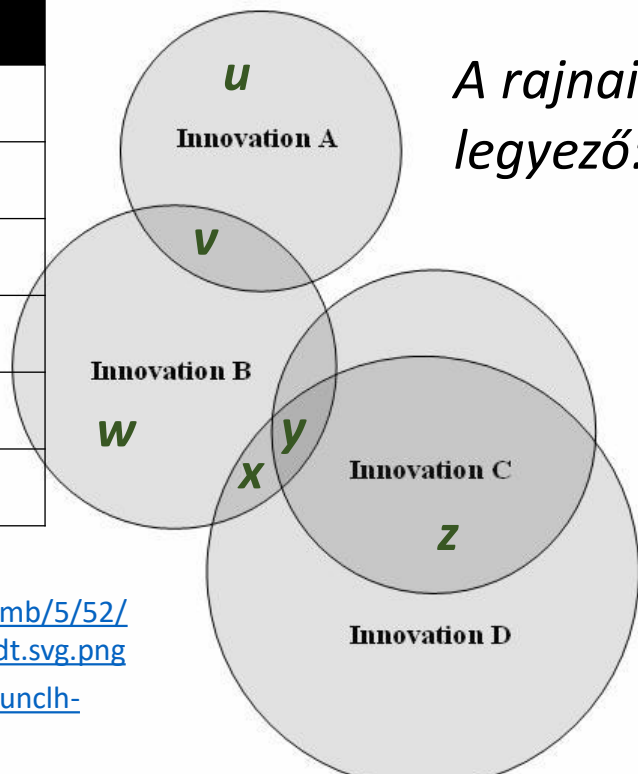
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/52/Wave_model_Schmidt.svg/300px-Wave_model_Schmidt.svg.png
<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/hautli/lingvis/unclh-slides-prokicetal.pdf>

A hullámmodell: a családfamodell alternatívája

- Nyelvek közti kölcsönhatás a szétválás után is lehetséges!
- Dialektuskontinuum => hullámmodell:

*Hasonlóság mert
közös ős vagy mert
későbbi kölcsönhatás?
Néha egyértelmű,
néha nagyon nem!*

Nyelv	A?	B?	C?	D?
<i>u</i>	A	–B	–C	–D
<i>v</i>	A	B	–C	–D
<i>w</i>	–A	B	–C	–D
<i>x</i>	–A	B	–C	D
<i>y</i>	–A	B	C	D
<i>z</i>	–A	–B	C	D

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/52/Wave_model_Schmidt.svg/300px-Wave_model_Schmidt.svg.png

<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/hautli/lingvis/unclh-slides-prokicetal.pdf>

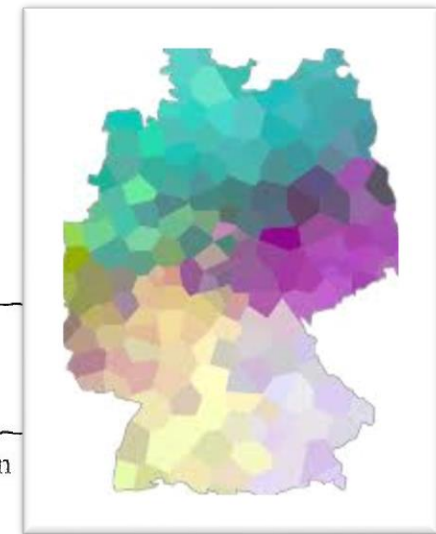
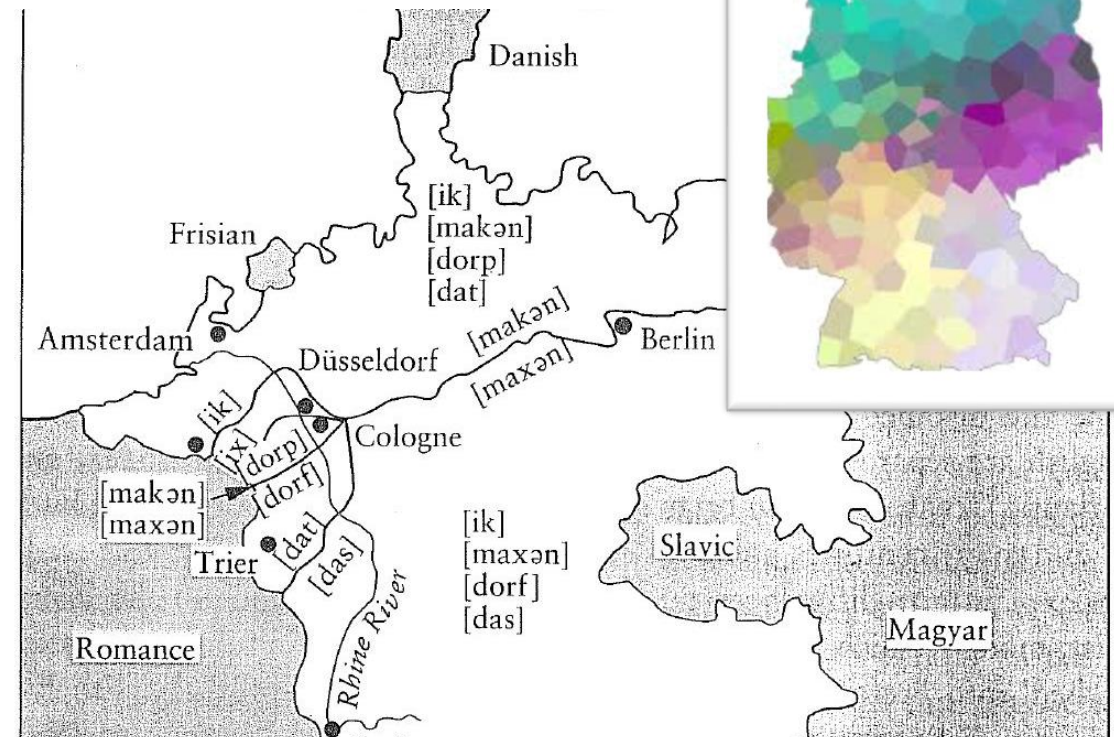
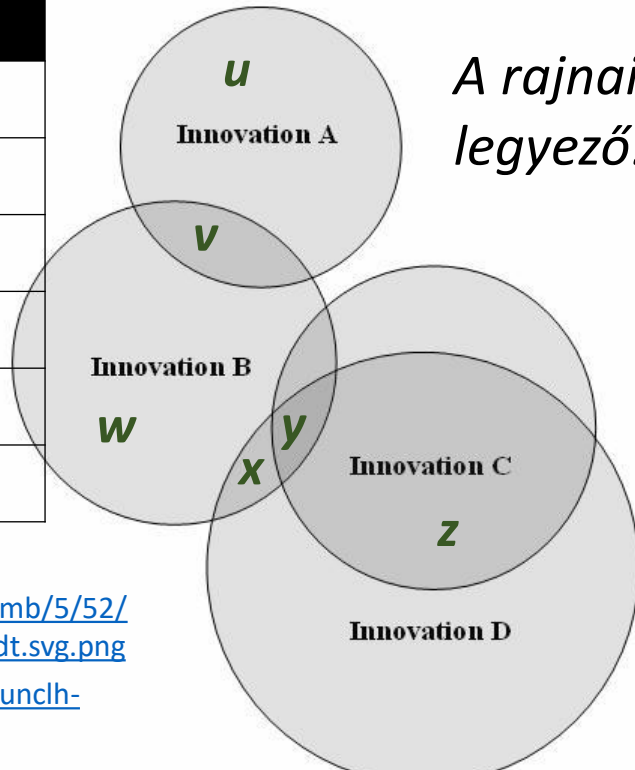

A hullámmodell: a családfamodell alternatívája

- Nyelvek közti kölcsönhatás a szétválás után is lehetséges!
- Dialektuskontinuum => hullámmodell:

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás? Néha egyértelmű, néha nagyon nem!

Nyelv	A?	B?	C?	D?
u	A	-B	-C	-D
v	A	B	-C	-D
w	-A	B	-C	-D
x	-A	B	-C	D
y	-A	B	C	D
z	-A	-B	C	D

- Archaizmusok megmaradhatnak a perifériákon.
- Egymást keresztező izoglosszák.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/52/Wave_model_Schmidt.svg/300px-Wave_model_Schmidt.svg.png
<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/hautli/lingvis/unclh-slides-prokicetal.pdf>

A nyelvtörténet mint történeti narratíva

- **Összehasonlító nyelvészet** (komparativisztika): adatok gyűjtése.
- **Történeti nyelvészet**: ezen adatokhoz a legvalószínűbb narratívát keresi.
  1. Naiv családfamodell: közös ő + folyamatos differenciálódás.
  2. Nyelvek közötti kölcsönhatás: kölcsönzés, egymásrahatás.
  3. Hullámmodell: különböző centrumokból terjedő újítási hullámok.
  4. Véletlen egybeesés. Nyelvtipológia. Univerzálék.
- A nyelvtörténeti narratíva hogyan viszonyul a történeti narratívához?

A nyelvek története összefügg a népek (és kultúrák és vallások) történetével, de nem feltétlenül azonos velük! (Ld. pl. arámi, bolgár, stb.)

Az északnyugati sémi kontinuum

A Közel-Kelet nyelvei: i.e. 2. évezred vége, 1. évezred eleje

Hettita

kb. i.e. 1200-ig

Ugariti

kb. i.e. 1200-ig

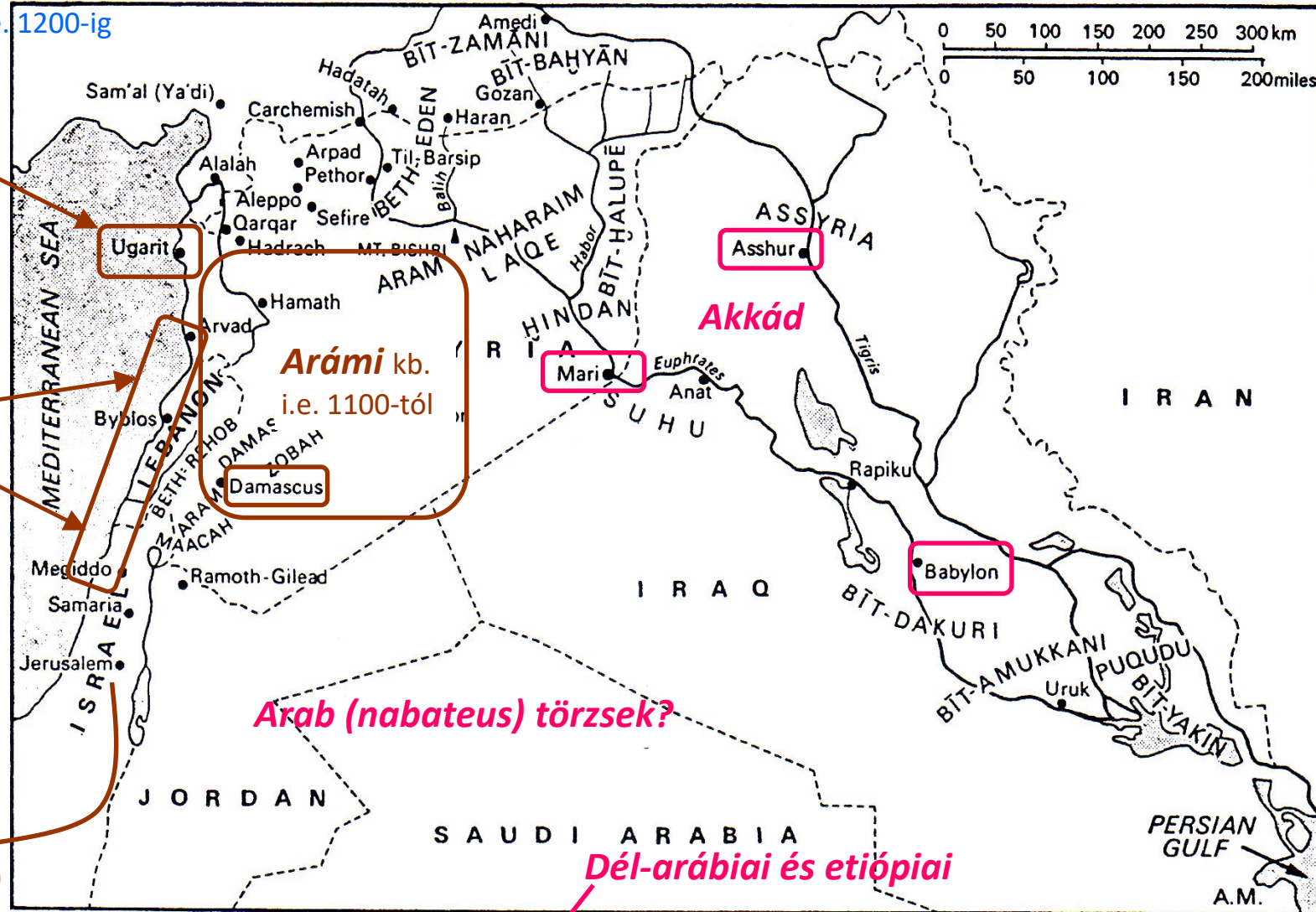
Föníciai gyarmatok
(pl. Karthágó: pun nyelv)
az i.e. I. évezredben

Föníciai

Egyiptomi

Tel el-Amarna (az ókánaáni nyelv emlékei)

← **Líbiai?**

- ény-i sémi
- egyéb sémi
- egyéb afroázsiai (pl. egyiptomi)
- egyéb (pl. a hettita indo-európai nyelv)

Arab (nabateus) törzsek?

Dél-arábiai és etiópiai

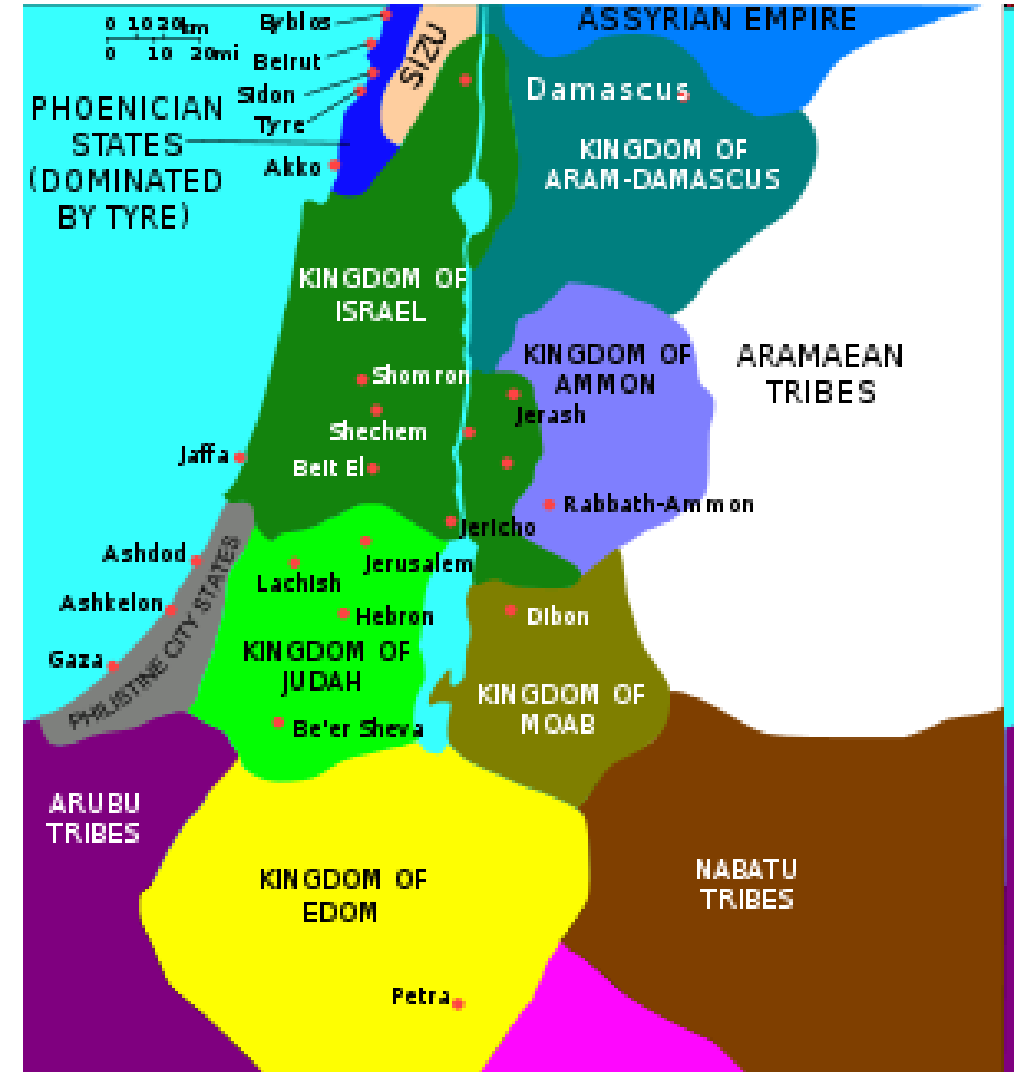
FIG. 4 The Aramaean cities and states.

Forrás:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum: vaskor 2 (i.e. 1000-586)

- Ugarit nincs már; nem volt benne [ā] > [ō])
- (Filiszteus nyelv? Indoeurópai?)
- Arámi nyelv Szíriában (nincs [ā] > [ō])
- **Kánaáni hangtörvény:** [ā] > [ō] hangváltozás
  - Föníciai a tengerparton,
  - Héber: északi és déli dialektusok
(lásd még: *šibbolet/szibbolet*)
  - Ammonita, moabita, edomita (stb?)
- *Valószínűleg:* nem voltak olyan éles nyelvi határok, mint az éles (de gyakran változó) politikai határok.
  - dialektuskontinuum a beszélt nyelvben,
  - + mesterséges hivatalos/irodalmi nyelv(ek) a feliratokon és az irodalomban (Biblia).

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

Az északi királyság területén talált feliratok is tartalmazznak furcsaságokat azok számára, akik tanultak akár bibliai,

akár modern hébert:

• בת	<i>BT</i>	'ház'	kiejtés:	[bēt] ?	[bajit]	בית
• שת	<i>ŠT</i>	'év'		[šatt] ?	[šana]	שנה
• ינ	<i>JN</i>	'bor'		[jēn] ?	[jajin]	יין

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* ‘ház’, *šat* ‘év’, stb.

(A proto-héberben voltak esetek: -u(m) *nominativus*, -a(m) *accusativus*, -i(m) *genitivus*.)

Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

Epentézis:

• *malkum (‘király’) > *malk > *malek* > *melek*

Monoftongizáció (a diftongusok összevonása: [aw] > [ō], [ay] > [ē]):

• *šawrum (‘bika’) > *šawr > *šōr* (de pluralis: *šawārīm*)

[n] asszimilációja: *yinpōl (‘esik-PERF-Sg.3m’) > *yippōl*

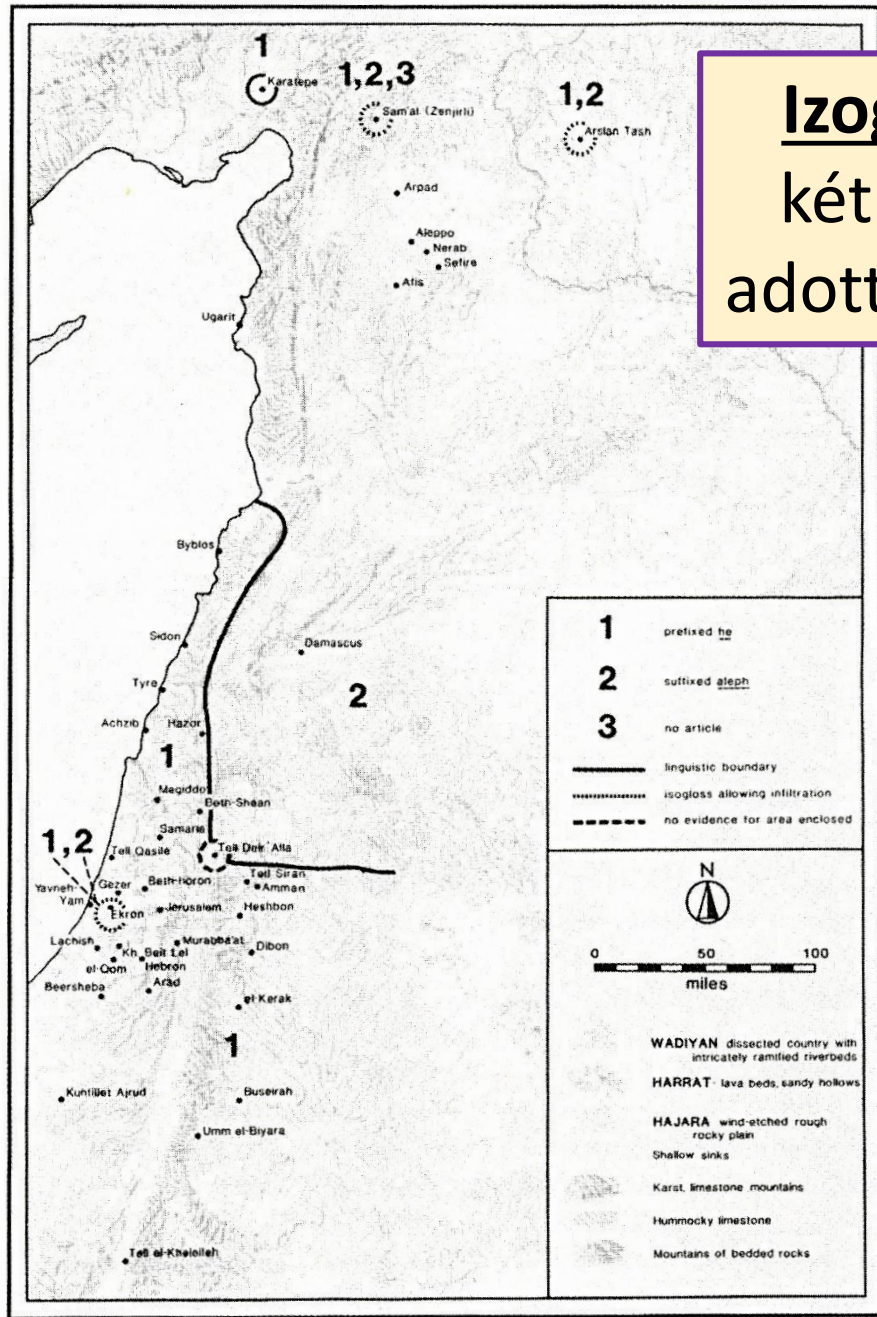
A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

(A proto-héberben voltak esetek: -u(m) *nominativus*, -a(m) *accusativus*, -i(m) *genitivus*.)

Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

<u>Proto-ÉNy sémi</u>	<u>esetrag lekopása után</u>	<u>epentézis / törlés, összevonás</u>
• * <i>malkum</i> ('király')	> * <i>malk</i>	> <i>malek</i> > <i>melek</i> / –
• * <i>baytum</i> ('ház')	> * <i>bayt</i>	> <i>bayit</i> / <i>bēt</i> (u.ez: <i>yayin</i> / <i>yēn</i>) Judeai héber status abs. / Jud. hb st. constr., északi hb.
• * <i>bintum</i> ('lány')	> * <i>bint</i>	> ~~<i>binvt</i>~~ / <i>bit(t)</i> , <i>bat(t)</i> sehol / mindenhol
• * <i>šantum</i> ('év')	> <i>šant</i>	> <i>šana(t)</i> / <i>šat(t)</i> Judeai héber st. abs. (constr.) / északi héber

MAP 5: The definite article.

Izoglossza: a határvonal két nyelvváltozat között, adott jelenség tekintetében

Balra:

határozott névelő

1 – *hé* prefixum

2 – *alef* szuffixum

3 – nincs névelő

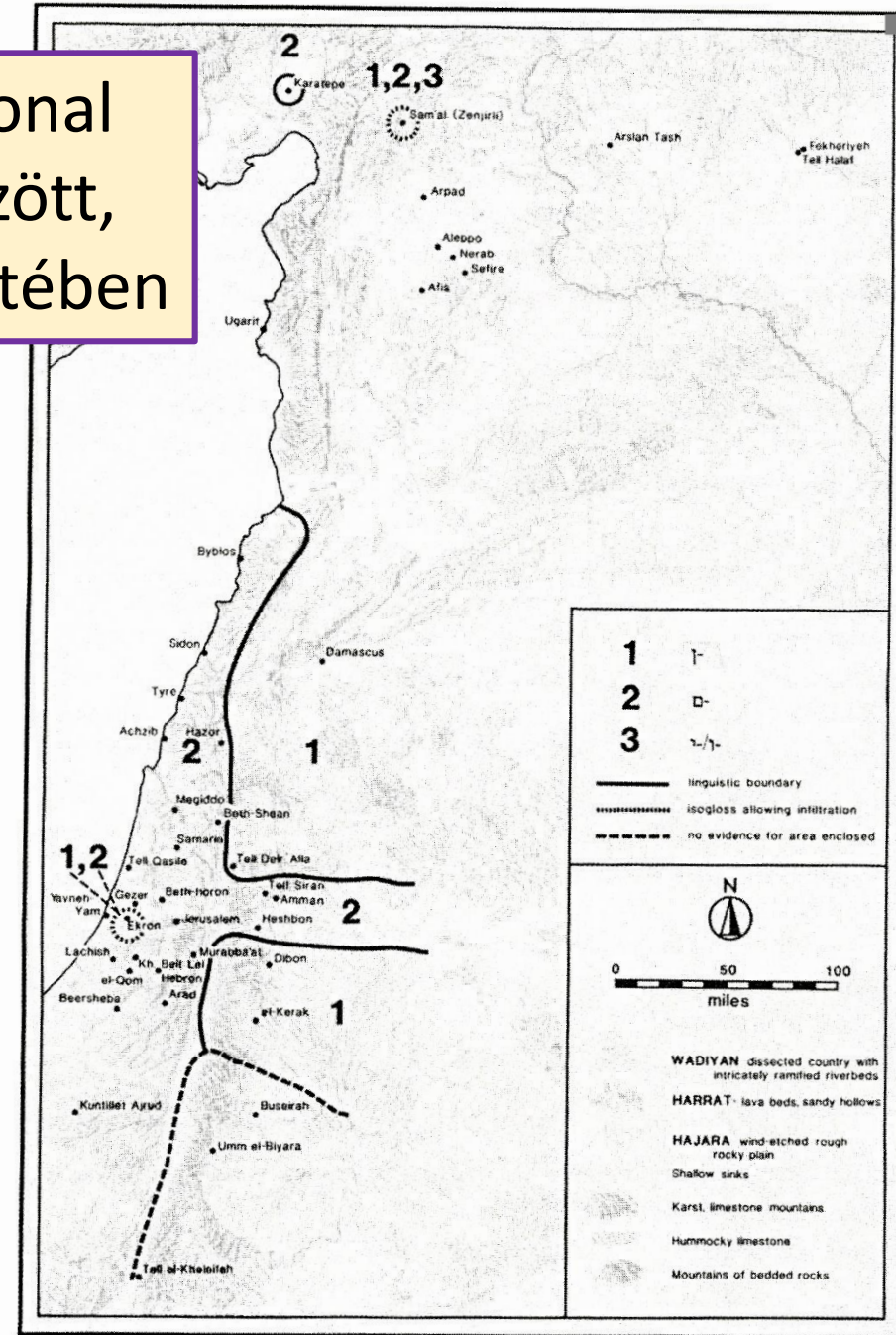
Jobbra: a duális és

a hímnemű többes főnevek végződése

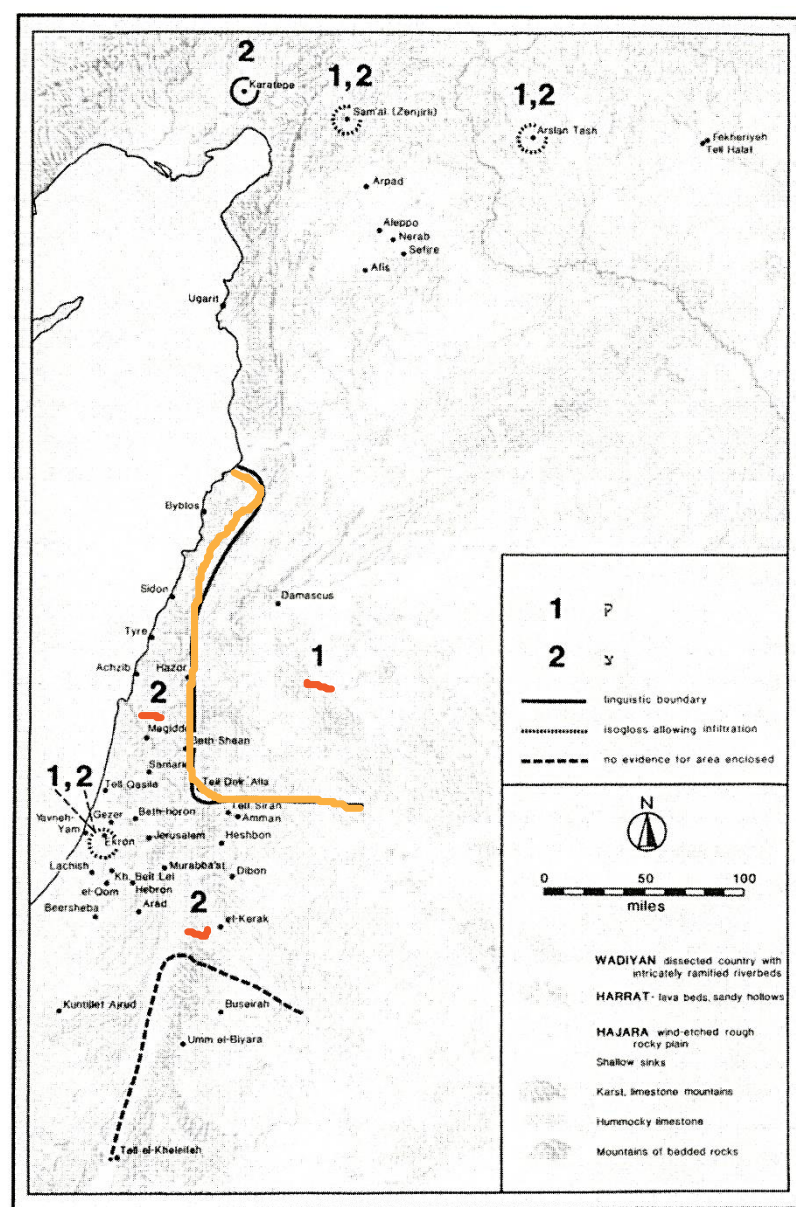
1 – [n]

2 – [m]

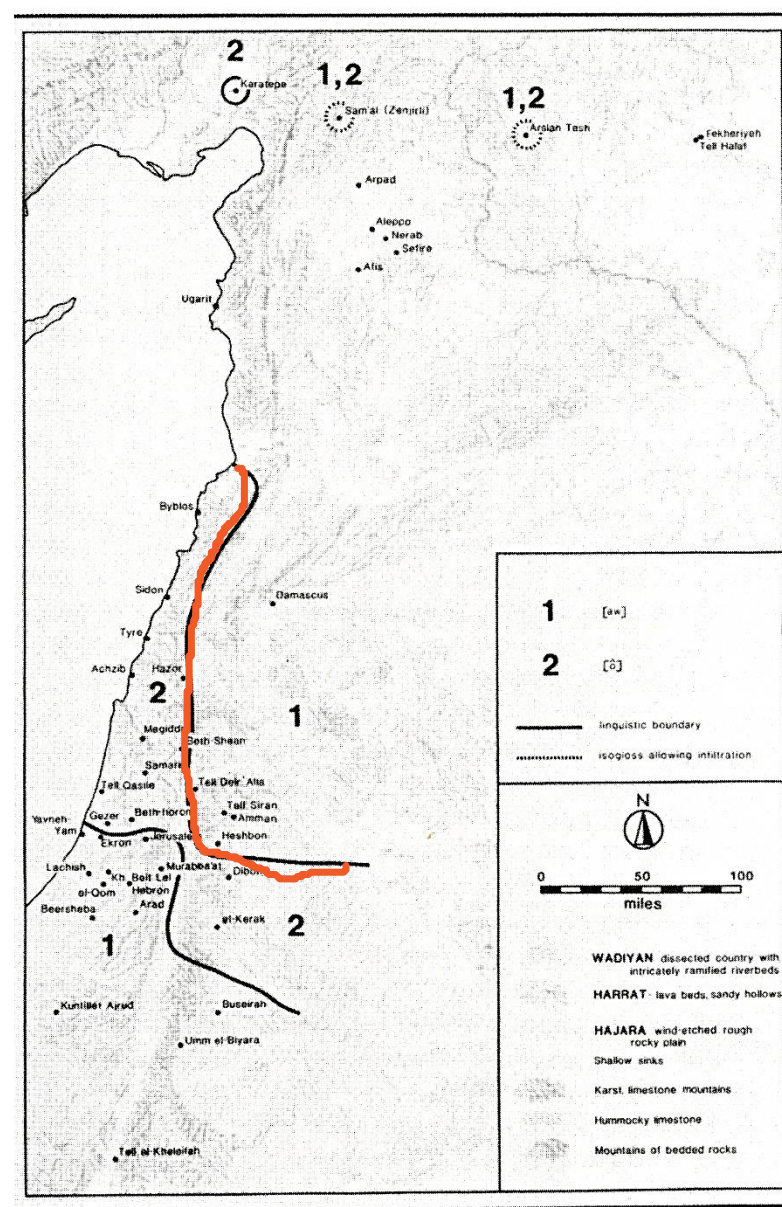
3 – [y] vagy [w]

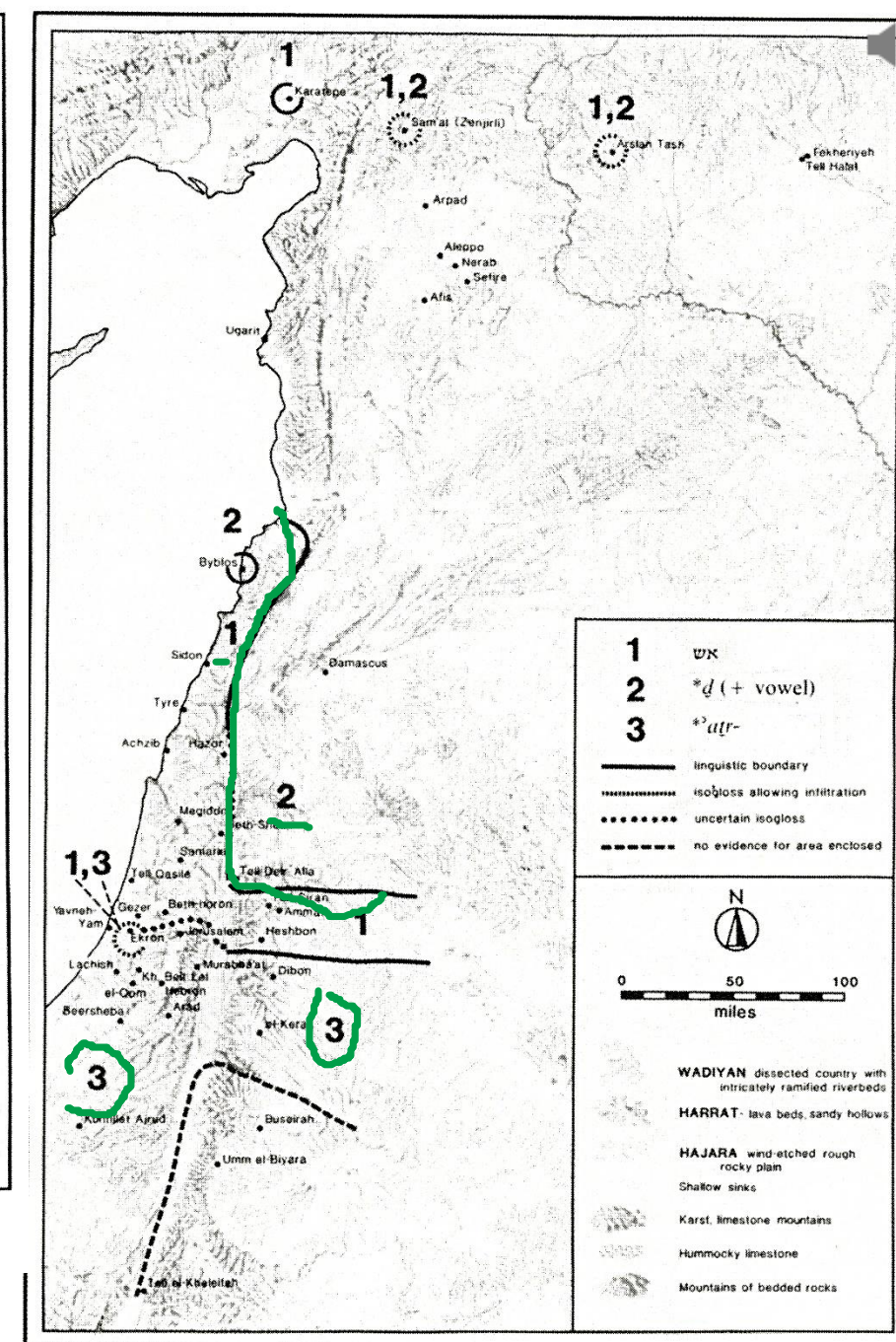
MAP 6: The ending of the absolute dual and masculine plural noun.

MAP 2: The correspondences of *d.

MAP 3: The correspondences of *aw.

MAP 4: The relative particle/pronoun.

Garr, W. Randall. *Dialect Geography of Syria-Palestine, 1000-586 B.C.E.* (U of Pennsylvania Press, 1985; Eisenbrauns, 2004). [[11.4.Gar.1.](#)]

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

- Viszonylag konzisztens határ az arámi és a többi közt
- Folytonos átmenet / izoglosszánként változó határ:

Kánaáni nyelvek

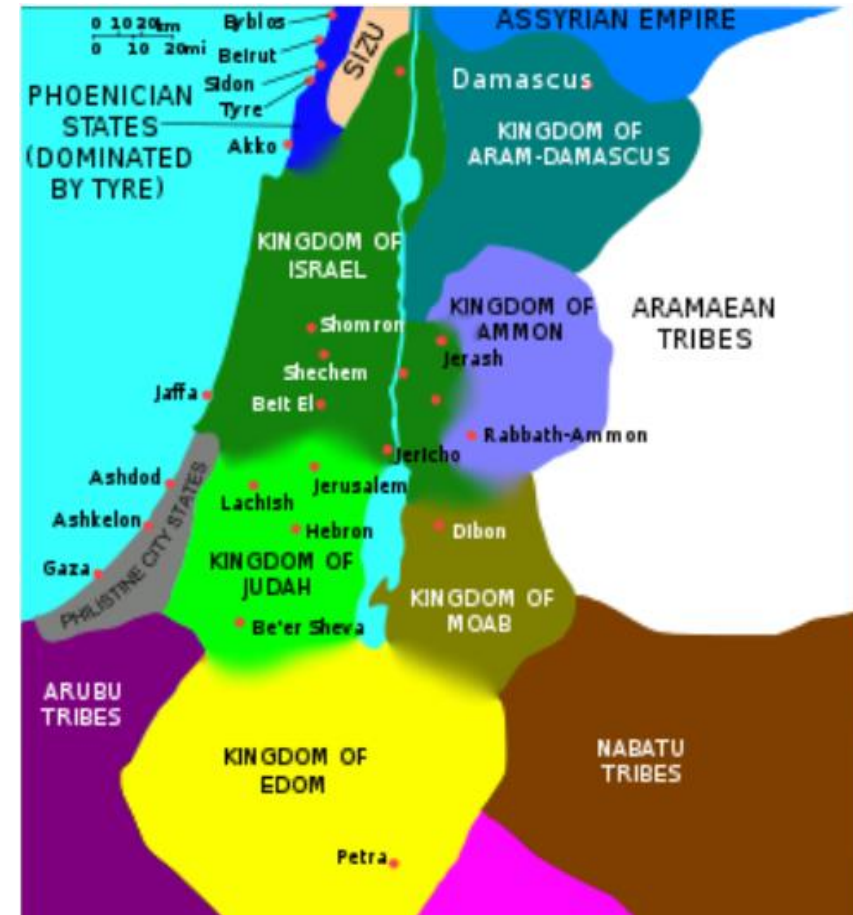
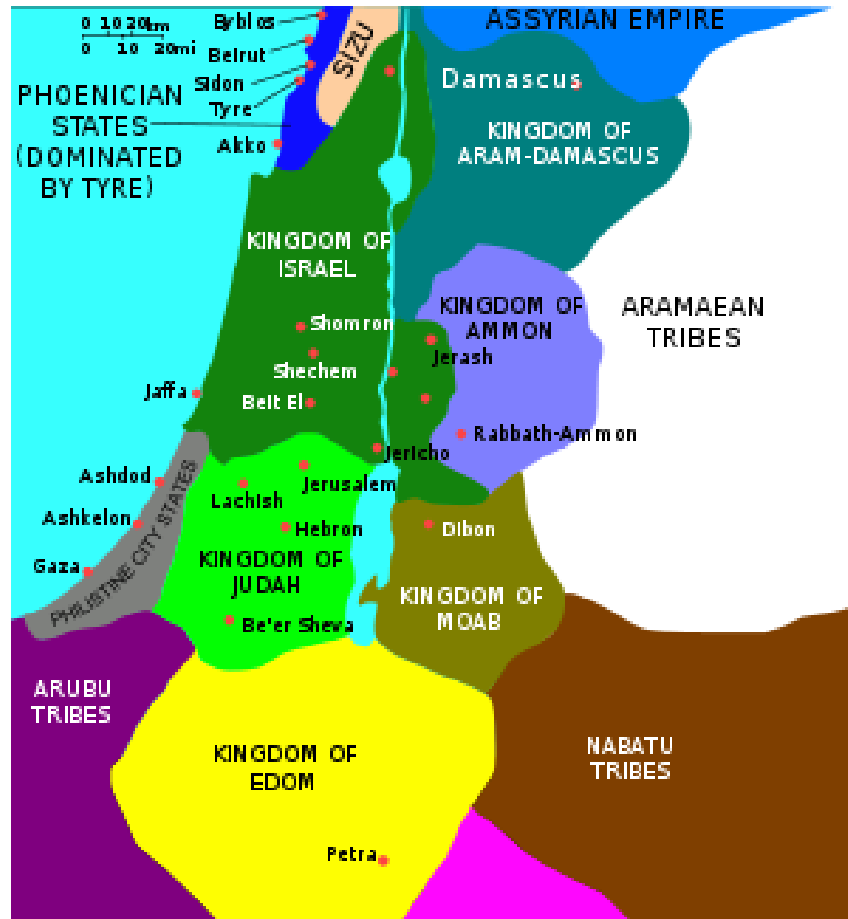
- Föníciai
- Héber északi dialektusa
- Héber déli dialektusa = júdeai nyelv = vaskori irodalmi héber
- Ammonita
- Moabita
- Edomita

vs. tiberiasi héber / maszoretikus héber

Megjegyzés: hasonló kontinuum kulturális, irodalmi, vallási stb. jelenségek terén is.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

Source: http://library.kiwix.org:4201/l/300px_Levant_830_svg.png

Elmosódott határ a kánaáni nyelvek között. Éles határ a kánaáni nyelvek és az arámi között. Éles határ az északnyugati sémi nyelvek és az óészakarab között.

Összefoglalás

Családfamodell

August Schleicher: *Stammbaumtheorie* (1860-as évek)

- Homogén kiindulópontot tételez fel: közös ősnyelv
- Biológiai analógia
- Divergens jelenségeket magyaráz:
- Eltérő fejlődési irányok az egyes ágakban, közelebbi rokonok jobban hasonlítanak.

Hullámmodell

Johannes Schmidt: *Wellentheorie* (1872)

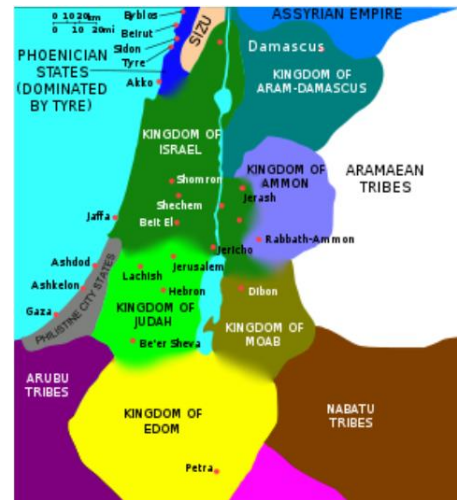
- Heterogén kiindulópontot tételez fel: dialektuskontinuum
- Társadalomtörténeti analógia
- Konvergens jelenségeket magyaráz:
- Központokból innovációs hullámok terjednek, egymást metsző izoglosszák, archaikus jegyek perifériákon.

Összefoglalás

Családfamodell

August Schleicher: *Stammbaumtheorie* (1860-as évek)

- Homogén kiindulópontot tételez fel: közös ősnyelv
- Biológiai analógia
- Divergens jelenségeket magyaráz:
- Eltérő fejlődési irányok az egyes ágakban, közelebbi rokonok jobban hasonlítanak.

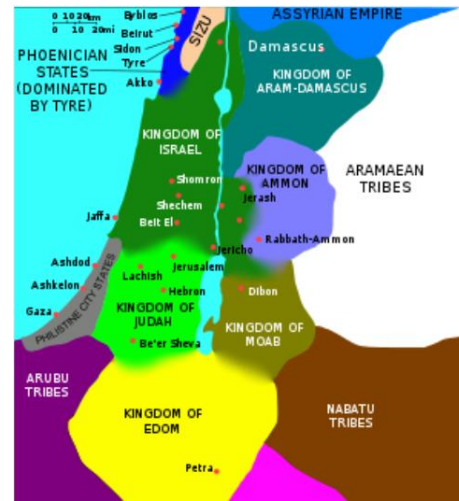
Hullámmodell

Johannes Schmidt: *Wellentheorie* (1872)

- Heterogén kiindulópontot tételez fel: dialektuskontinuum
- Társadalomtörténeti analógia
- Konvergens jelenségeket magyaráz:
- Központokból innovációs hullámok terjednek, egymást metsző izoglosszák, archaikus jegyek perifériákon.

Összefoglalás

Családfamodell

Hullámmodell

August Schleiermacher

- Homogén nyelvcsaládok tételezése
- Biológiai modellek
- Divergenzia
- Eltérő fejlődési irányokban, jobban hasonlítanak egymáshoz

At all times, keep in mind the truth about comparative linguistics, indeed about all of linguistics. Nothing is real except the raw facts of the language, the words people say, the scratching on the rock. All linguistic analysis is fiction or educated guess; all linguistic description is a more-or-less simplified and distorted mapping of the complexities of speech on a sheet of paper. When drawing a conclusion that is elegant and innovative, one should not fall in love with it. Remember, with honesty and humility, that one new fact can reshuffle the cards and force a totally different (but equally elegant) analysis.

Patrick. R. Bennett: *Comparative Semitic Linguistics*, p. 67.

theorie (1872)

uum

gia

nagyaráz:

ullámok

ő izoglosz-

fériákon.

Köszönöm a figyelmet!